

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
SUMQAYIT DÖVLƏT UNİVERSİTETİNİN NƏZDİNDƏ
SUMQAYIT DÖVLƏT TEXNİKİ KOLLECI**

“MALİYYƏ”

fənnindən mühazirələr

**Orta İxtisas Təhsil müəssisələrində
fənnin tədrisi üçün nəzərdə tutulub**

SUMQAYIT-2020

1. Maliyyənin iqtisadi mahiyyəti

Maliyyə anlayışı tarixən mal mübadiləsi və pul münasibətlərini bildirib. «Maliyyə» sözü ərəbcədən götürülüb, mənası «malın, sərvətin dəyəri», yəni puldur. «Finans» sözü isə qədim latın dilindəki «financia» sözündən götürülmüşdür, hərfi mənası pul tədiyyəsi deməkdir. Maliyyə ilk dəfə olaraq pul tədiyyəsi anlayışı kimi Orta əsrlərdə İtaliyada daha sonra isə bütün dünyada istifadə olunmağa başlamış və beynəlxalq status almışdır. Maliyyə anlayışı heç də pul münasibətlərinin hamısını əhatə etmir. Pul münasibətləri daha geniş anlayışdır. Müasir cəmiyyətlərin hər birində bir sıra pul münasibətləri fəaliyyət göstərir.

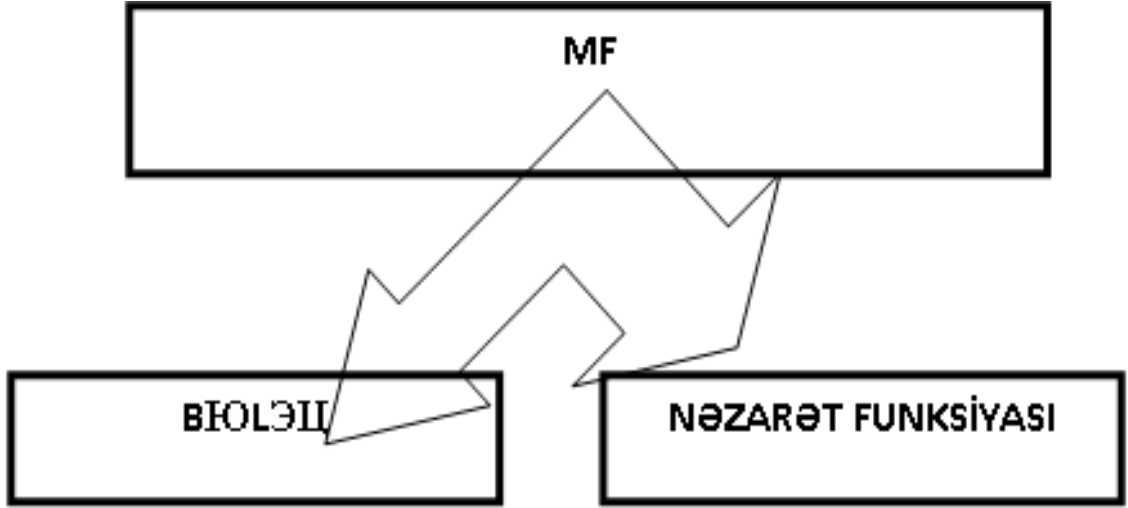
Maliyyə iqtisadi bazisin elementidir və iqtisadi kateqoriya kimi çıxış edir, çünki, hər şeydən əvvəl, o, istehsal münasibətlərinin müəyyən tərəflərinin universal və mücərrəd formada ifadəsidir. «Bazis» dedikdə üstqurumun əsasını təşkil edən istehsal münasibətlərinin toplusu başa düşülür. Maliyyə iqtisadi münasibətləri ifadə edir və müvafiq olaraq iqtisadi bazisin tərkibinə daxildir.

Maliyyənin mahiyyətini müəyyənləşdirərkən də iqtisadçılar arasında fikir ayrılıqları yaranır. Onlardan bəziləri maliyyəni bölüşdürücü kateqoriya, bəziləri istehsal kateqoriyası, bəziləri isə təkrar istehsal kateqoriyası kimi qiymətləndirirlər. Göstərilən hər bir mərhələnin özünəməxsus vasitələri və obyektləri mövcuddur. İnsanlar həmin vasitələrlə obyektlərə təsir edərək təkrar istehsalın mərhələlərini gerçəkləşdirirlər. Məsələn, əsas fondlar vasitəsilə dövriyyə fondlarına təsir göstərir və beləliklə də istehsal baş verir. Maliyyə vasitəsilə dəyər bölgüsü aparılarkən ümumi milli məhsulun dəyərində təsir göstərilir və bölgü gerçəkləşdirilir.

Maliyyə bölüşdürücü kateqoriyadır və geniş təkrar istehsal prosesinin yalnız bölgü mərhələsində iştirak edir. Maliyyə nə istehsalda, nə mübadilədə, nə də islehlakda birbaşa iştirak etmir, sonuncuya yalnız bölgü vasitəsilə təsir göstərə bilir.

Maliyyə pul fondlarının yaradılması və istifadəsi ilə bağlı olan pul-bölgü münasibətləri toplusudur. Maliyyənin tərkibinə müxtəlif elementlər daxildir. Bütövlükdə maliyyə mərkəzləşdirilmiş dövlət maliyyəsindən və biznes maliyyəsindən ibarətdir. Hökumət maliyyəsi də öz növbəsində mərkəzi hökumətlərin, yerli özünüidarəetmə orqanlarının, dövlət və bələdiyyə müəssisələrinin maliyyəsindən ibarətdir.

MALIYYƏNİN FUNKSİYALARI

Ümumiyyətlə, regional maliyyə, müstəqil maliyyə kateqoriyası olaraq mürəkkəb iqtisadi münasibətləri əks etdirir və yenicə yaranmış elm sahələrindən biridir. Ölkə maliyyəsi özlüyündə bir neçə regional maliyyənin məcmusundan ibarətdir. Regional maliyyənin tərkibinə regional büdcə (yerli büdcələr və həmin region üzrə yuxarı orqanların büdcələri), region üzrə biznes maliyyəsi daxildir..

Sahələrarası yenidən bölgü qeyri-istehsal sahələrində gəlir yaradılmadığından onlar əsas etibarilə istehsal sahələrinin hesabına baş verir. Pul gəlirləri müəssisələrin maliyyəsi və kreditlər vasitəsilə istehsal sahələrində səfərbər olunaraq hökumətlərin mərkəzləşdirilmiş fondlarına yönəldilir və yenidən bölgü yolu ilə qeyri-istehsal sahələrinin saxlanmasına istifadə olunur.

Ərazilərarası yenidən bölgü forması regional maliyyə obyektı olmaqla ayrı-ayrı ərazilərin sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsinin bərabərləşdirilməsi və digər ehtiyatlarından istifadə məqsədləri üçün nəzərdə tutulur. Ərazilərarası yenidən bölgü əsasən, dövlət büdcəsi, biznes maliyyəsi, sığorta və kredit vasitəsilə həyata keçirilir.

Təsərrüfatlararası yenidən bölgü hər hansı bir təsərrüfatın inkişafı üçün büdcə və ya digər maliyyə qurumları vasitəsilə maliyyə ehtiyatları yenidən bölüşdürülə bilər.

Dövlətlərarası yenidən bölgü bir dövlətin başqa dövlətə kömək göstərməsi və ya digər məqsədlər üçün həyata keçirilir. Bu zaman beynəlxalq maliyyə mühüm rol oynayır.

Bölgü funksiyasını maliyyənin mühüm funksiyası kimi qəbul ediriksə, deməli, vəsaitin haraya, hansı məqsədlərlə, hansı məbləğdə təyinatı üzrə yönəldildiyini bilmək üçün nəzarət mexanizmi də olmalıdır.

Nəzarət funksiyasını maliyyənin ikinci mühüm funksiyası sayırıq. Maliyyənin nəzarət funksiyası milli iqtisadiyyatda maliyyə nəzarətinin həyata keçirilməsinin elmi və nəzəri əsaslarını təşkil edir. Nəzarət funksiyası bölgü və yenidən bölgü münasibətlərini əhatə edir. Maliyyə nəzarətinin fəaliyyət dairəsinə isə maddi istehsal, qeyri-istehsal sahələri, dövlət büdcəsinin formalaşması və istifadəsi daxildir.

Maliyyənin nəzarət funksiyasının əsas məqsədi maliyyə məsələləri üzrə qanunvericilik aktlarına əməl olunmasını, vergilərin düzgün və tam yığılmasını, xərclərin təyinatı üzrə istifadə edilməsini müəyyənləşdirməkdən ibarətdir.

3.MALIYYƏ SİYASƏTİNİN MAHİYYƏTİ

İqtisadi siyasət, iqtisadi taktika, iqtisadi strategiya kimi anlayışlara tez-tez rast gəlmək olur. İqtisadi siyasət iqtisadi sahədə elmi ideyaların, məqsəd və vəzifələrin, siyasi vasitə və praktik təcrübələrin məcmusuna deyilir. İqtisadi strategiya uzun müddət üçün nəzərdə tutulmuş məqsəd və vəzifələrin fundamental əsaslarından, taktika isə daha yaxın dövr üçün məqsəd və vəzifələrdən, onların həyata keçirilməsi mexanizmindən ibarətdir.

Məlumdur ki, hər bir dövlət çoxsaylı digər funksiyalarla yanaşı, iqtisadi funksiya da yerinə yetirir. Bunların səmərəli surətdə həyata keçirilməsi üçün dəqiq, elmi cəhətdən əsaslandırılmış iqtisadi siyasət, strategiya və taktika hazırlanmalıdır. Bu vaxt, hər şeydən əvvəl, müəyyən zaman və məkan daxilində spesifik xüsusiyyətlər nəzərə alınmalı, iqtisadiyyatla siyasətin qarşılıqlı əlaqəsi təmin edilməli, atılan hər bir addımın daxili xüsusiyyətlərlə əlaqələndirilməsi elmi cəhətdən əsaslandırılmalıdır.

Əmtəə-pul münasibətlərinin fəaliyyət göstərdiyi heç bir ölkənin iqtisadiyyatı maliyyə mexanizmi olmadan keçinə bilməz. Deməli, iqtisadi siyasətin maliyyə tərəfi də olmalıdır.

Maliyyə siyasəti maliyyə münasibətlərindən fərqli olaraq üstqurumun tərkibinə daxildir. İqtisadi siyasətin həyata keçirilməsi, cəmiyyətin ümumi inkişaf istiqamətləri maliyyə siyasətinin formalaşması və təşkili səviyyəsindən çox asılıdır. Bu amil bazar

iqtisadiyyatı şəraitində xüsusilə böyük əhəmiyyət kəsb edir. Çünki bazar iqtisadiyyatı, hər şeydən əvvəl, maliyyə-kredit mexanizmi əsasında qurulur. Dövlət iqtisadiyyatı əsas etibarilə maliyyə vasitəsilə tənzimləyir.

Adətən, maliyyə siyasəti maliyyə sistemi vasitəsilə həyata keçirilən tədbirlərin məcmusu kimi qiymətləndirilir. Lakin bu tədbirlər maliyyə siyasəti kimi yox, maliyyə siyasətini gerçəkləşdirən aktlar kimi çıxış edə bilər. Maliyyə siyasəti həmin tədbirlərin həyata keçirilməsindən qabaq formalaşır. Buna görə də maliyyə siyasətini iqtisadi strategiyanı həyata keçirən tədbirlərin elmi əsaslarının məcmusu kimi qiymətləndirmək olar.

Maliyyə siyasətini maliyyə strategiyası və maliyyə taktikası müəyyənləşdirir. Maliyyə strategiyası maliyyədən istifadənin əsas istiqamətlərini, maliyyə münasibətlərinin təşkilinin forma və metodlarının dəyişdirilməsini əhatə edir. Maliyyə taktikası isə maliyyə münasibətlərinin və əlaqələrinin forma və metodlarını dəyişdirmək yolu ilə cari vəzifələrin yerinə yetirilməsinə yönəldilir.

Maliyyə siyasəti, hər şeydən əvvəl, müəyyən iqtisadi məqsədlərə çatmaq üçün maliyyədən istifadə olunmasıdır. Dövlət, xüsusilə makroiqtisadi məqsədlərinə (iqtisadi tarazlığın təmin edilməsi, iqtisadi artım, inkişafın reallaşdırılması) çatmaq üçün maliyyə vasitələrindən bəhrələnir. Dövlət gəlirlərinin artırılması, büdcə tarazlığı iqtisadi artıma aparan əsas vasitələrdir, bu vasitələrin təmin olunması isə maliyyə siyasətinin başlıca vəzifələrindəndir.

Maliyyə siyasəti insan fəaliyyətinin özünəməxsus bir sahəsi kimi üstqurum kateqoriyasına daxildir. Bu siyasətlə cəmiyyətin iqtisadi bazisi arasında çox sıx əlaqələr mövcuddur. Bir tərəfdən maliyyə siyasəti iqtisadi münasibətlərdən əmələ gəlir və formalaşır. Digər tərəfdən isə, maliyyə siyasətinin iqtisadi bazisə uyğun olaraq meydana gələn və inkişaf edən müəyyən özünəməxsus xüsusiyyətləri - səciyyəvi qanunauyğunluqları və inkişaf məntiqi vardır. Buna görə də maliyyə siyasəti ölkənin maliyyə vəziyyətinə və iqtisadiyyata əks təsir də göstərə bilər. Bəzi hallarda maliyyə siyasəti iqtisadiyyatın inkişafını ləngidə də bilər.

Dövlətin gücünün artması və inkişafı çox böyük miqdarda maliyyə ehtiyatlarının bir əldə mərkəzləşdirilməsinə imkan verir ki, bu da ölkənin iqtisadi vəziyyətə lazımi təsir göstərməyə şərait yaradır.

Maliyyə siyasətinin iqtisadi inkişafa fəal təsir etmək imkanı elmi cəhətdən əsaslandırılmalıdır. Yalnız elmi yanaşma, yəni bütün amilləri öyrənib bilmək iqtisadi münasibətlərin xarakterindən asılı olmayaraq maliyyə siyasətinin uğurlu alınmasına təminat verə bilər. Ona görə də maliyyə siyasəti sahəsindəki qərarlar iqtisadi məntiq qanunları əsasında qəbul edilməlidir. Bunlarla əlaqədar qeyd etmək lazımdır ki, iqtisadi və sosial proseslərdə hökm sürən vəziyyət haqqında inanılmış və həqiqi informasiyanın olması, bu və ya digər maliyyə siyasəti tədbirlərinin gerçəkləşdirilməsinə çox böyük təsir edir. Səmərəli və mükəmməl maliyyə siyasətinin hazırlanmasında informasiya baza rolunu oynamalıdır. Bu siyasətinin məqsədi maliyyə ehtiyatlarının həcmi artırmaqdan və onlardan istifadənin səmərəsini yüksəltməkdən ibarət olmalıdır. Maliyyə siyasəti hazırlanarkən konkret tarixi şəraitdən, yəni cəmiyyətin konkret inkişaf mərhələsinin, daxili və beynəlxalq vəziyyətin özünəməxsus xüsusiyyətlərindən, dövlətin real iqtisadi və maliyyə imkanlarından çıxış etmək lazımdır.

Maliyyə siyasəti iqtisadi siyasətin bir hissəsi kimi, iqtisadi layihələrin yerinə yetirilməsinə və müvafiq məqsədlərə nail olunmasına xidmət edir. Maliyyə siyasətinin işlənilib-hazırlanması ilə, əsasən, Maliyyə Nazirliyi və müvafiq icra orqanları məşğul olur.

Maliyyə siyasətinin həyata keçirilməsində dövlətin məqsədi, ictimai inkişafın başlıca tələbatını təmin etmək üçün zəruri olan maliyyə ehtiyatlarının tam səfərbərliyə alınmasıdır. Buna uyğun olaraq, maliyyə siyasətinin həyata keçirilməsi sahibkarlıq fəaliyyətinin fəallaşdırılmasına lazımi şərait yaradılması ilə nəticələnməlidir. Bundan başqa, dövlətin gəlirlərini artırmağa və maliyyə ehtiyatlarının formalaşdırılmasında əhalinin iştirakının genişləndirilməsinə də böyük diqqət yetirilməlidir.

4 .MALİYYƏ SİYASƏTİNİN FUNKSIYALARI VƏ VƏZİFƏLƏRİ

Maliyyə siyasətinin məqsədi-cəmiyyətin inkişafı üçün zəruri olan maliyyə ehtiyatlarının tam səfərbərliyə alınmasıdır. Buna uyğun olaraq maliyyə siyasətinin həyata keçirilməsi sahibkarlıq fəaliyyətinin stimullaşdırılması üçün lazımi şəraitin təşkil edilməsini təmin etməlidir.

Qarşıya qoyulan məqsədlərin xarakterindən və həlli metodlarından asılı olaraq maliyyə siyasəti iki hissəyə ayrılır: maliyyə strategiyası və maliyyə taktikası.

Maliyyə strategiyasının hazırlanması gedişində maliyyənin inkişafının əsas meylləri proqnozlaşdırılır, onlardan istifadə konsepsiyaları yaradılır, maliyyə münasibətlərinin təşkili prinsipləri müəyyən edilir. Maliyyə strategiyası və taktikası qarşılıqlı əlaqəlidir. Strategiya taktiki vəzifələrin yerinə yetirilməsi üçün əlverişli şərait yaradır. Düzgün maliyyə taktikası maliyyə əlaqələrinin təşkili formalarının vaxtında və qısa müddətə dəyişməklə ən az məsəflə maliyyə strategiyasının qarşıya qoyduğu məqsədlərə nail olunmasına imkan yaradır.

Maliyyə siyasətinin əsas vəzifələri dövlət gəlirlərinin artırılması, büdcə tarazlığının və iqtisadi sabitliyin təmin edilməsidir.

Maliyyə siyasətinin vəzifələrinin yerinə yetirilməsi zamanı aşağıdakılar nəzərə alınmalıdır:

- Maliyyə siyasətinin təşkili zamanı müəyyən məkan və zaman daxilində hər bir ölkənin spesifik xüsusiyyətləri: mövcud tarixi şərait, ölkənin yerüstü və yeraltı sərvətləri, regional, demoqrafik, milli-psixoloji xüsusiyyətləri nəzərə alınmalıdır. Bu baxımdan respublikamızın bazar iqtisadiyyatına keçdiyi bir dövrdə maliyyə siyasəti elə qurulmalıdır ki, bu, xalqın həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinə xidmət etsin.

- Maliyyə ehtiyatlarının səmərəli istifadə istiqamətləri müəyyən edilməlidir.
- Maliyyə münasibətlərinin təkilinin metod və üsulları müəyyənləşdirilməlidir. Bu vəzifəyə vergilərin və digər maliyyə tənzimləyicilərinin təşkili qaydaları, dövlət maliyyə orqanlarının işinin təşkili metodları və s. aiddir.

5. Maliyyənin idarə edilməsinin mahiyyəti

İdarəetmə - müəyyən nəticələr əldə etmək üçün hər hansı bir obyektə şüurlu surətdə təsir etmə vasitəsi olmaqla çoxcəhətli bir prosesdir. Bu proses siyasi, iqtisadi və sosial idarəetmə sistemindən ibarətdir. İqtisadi idarəetmənin tərkib hissəsi olmaqla maliyyənin idarə edilməsi maliyyə metodları tətbiq etməklə müəyyən nəticələr əldə edilməsi prosesidir.

Maliyyənin idarəetmə obyektinə müxtəlif növ maliyyə münasibətləri, subyektlərinə isə idarəetməni həyata keçirən təşkilatların strukturları aiddir. Maliyyə münasibətləri sferası 3 qrup obyektə bölünür: məhsulərin maliyyəsi (təşkilatlar və idarələr), sığorta münasibətləri, dövlət maliyyəsi. İdarəetmənin subyektlərinə

müəssisələrin (təşkilat idarələrin) maliyyə şöbəsi (xidməti), sığorta təşkilatları, maliyyə və vergi orqanları aiddir. Bütün təşkilatların strukturlarının məcmusu maliyyənin idarə edilməsini həyata keçirir ki, buna da maliyyə aparatı deyilir.

İdarəetmə subyekti üçün bütün sferalardan istifadə edirlər və hər bir maliyyə həlqəsinin müəyyən xüsusiyyətləri vardır ki, bu xüsusiyyətlər özünü maliyyədə əks etdirir.

Maliyyənin idarə edilməsi bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olan iki mərhələdən – hazırlıq və birbaşa fəaliyyət mərhələsindən ibarətdir.

Hazırlıq mərhələsi özü də maliyyə informasiyalarının əldə edilməsindən və planlaşdırmadan ibarətdir. Maliyyə informasiyalarının dəqiqliyi və vaxtında alınması hər hansı bir prosesin gedişini araşdırmağa və son nəticəni təhlil etməyə imkan yaradır. Maliyyə planlaşdırması dəyər formasında tərtib olunur. Pul gəlirlərinin səfərbərliyə alınması və bölgüsü, milli gəlirin bölgüsü və yenidən bölgüsü, pul fondlarının yaradılması və istifadə edilməsi maliyyə planlaşdırılmasının obyektini kimi çıxış edir.

Maliyyə planlaşdırılması vasitəsilə aşağıdakı vəzifələr həyata keçirilir:

- Pul fondlarının yaradılması mənbələrinin müəyyənləşdirilməsi;
- Maliyyə ehtiyatlarının istifadə olunma istiqamətləri;
- Maliyyə nəzarətinin həyata keçirilməsi;
- Gəlir və xərclərin balanslaşdırılması.

İdarəetmənin birbaşa fəaliyyət mərhələsi operativ idarəetmə, tənzimləmə və nəzarətdən ibarətdir.

Operativ idarəetmə maliyyə məsələlərinin birbaşa idarə olunması deməkdir və maliyyə vəzifələrinin yerinə yetirilməsi sahəsindəki tədbirlərin məcmusundan ibarətdir. Bunu da nəzərə almaq lazımdır ki, bu tədbirlər müxtəlif olur və digər iqtisadi tədbirlərlə bağlıdır.

Bu mərhələdə hadisə və proseslər geniş təhlil edilir, konkret iqtisadi, siyasi, inzibati tədbirlər görülür, lakin nəzərdə tutulmuş planlar heç də maneəsiz yerinə yetirilmir, daha doğrusu, bu, mümkün olmur. Əvvəlcədən duyulmayan hadisələr, proseslər meydana çıxır, qeyri-tarazlıq, disproporsiyalar meydana gəlir.

Məhz bu və digər disproporsiyaların ləğv olunması üçün tənzimləmə prosesindən istifadə edilir. Bu minvalla, yarana biləcək təsadüfi və ya mənfi hadisələrin, proseslərin başvermə ehtimalı azaldılır. Maliyyə ehtiyatlarının yenidən daha səmərəli bölüşdürülməsi, vəsaitin bir sahədən digərinə yönəldilməsi (transfer edilməsi), maliyyə ehtiyatlarının işə salınması yolu ilə maliyyə münasibətlərində yaranmış disproporsiyalar imkan dairəsində ləğv olunur.

Maliyyənin idarə edilməsi və təşkili şüurlu və qanunauyğun şəkildə həyata keçirilir. Bu işə bütün proseslərdə maliyyə nəzarətini zəruriləşdirir. İdarəedici subyekt nəzarətdən kənar qala bilməz.

Nəzarət, ümumiyyətlə, maliyyənin ən mühüm funksiyalarından biri olduğu üçün maliyyənin idarə edilməsinin birbaşa fəaliyyət mərhələsində də əsas funksiyalardan birini yerinə yetirir.

6.MALIYYƏNİN DÖVLƏT İDARƏETMƏ ORQANLARI SİSTEMİ VƏ ONLARIN VƏZİFƏLƏRİ

Azərbaycan Respublikasında maliyyənin idarə edilməsinə ali qanunverici hakimiyyət orqanı olan Milli Məclis, Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyi, Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyi, Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsi, Azərbaycan Respublikası Milli Bankı və müvafiq orqanların yerli təşkilatları həyata keçirir.

Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin vəzifə və funksiyaları

Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi Azərbaycan Respublikasının maliyyə siyasətini işləyib hazırlayan və həyata keçirən, dövlət maliyyəsinin idarə olunmasını təşkil edən, dövlət və icmal büdcələrin layihələrini hazırlayan və dövlət büdcəsinin kassa icrasını təmin edən, sığorta fəaliyyəti, dövlət borcunun idarə edilməsi, mühasibat uçotunun təşkili və aparılması sahələrində dövlət tənzimlənməsinin, dövlət büdcəsi vəsaitindən istifadə, qiymətli metalların və qiymətli daşların istehsalı, emalı və dövriyyəsi sahələrində dövlət nəzarətinin həyata keçirilməsini təmin edən mərkəzi icra hakimiyyəti orqanıdır.

Nazirlik öz fəaliyyətində Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasını, Azərbaycan Respublikasının qanunlarını, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərman və sərəncamlarını, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərar və

sərəncamlarını, Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələri və bu Əsasnaməni rəhbər tutur.

Nazirlik öz vəzifələrini yerinə yetirərkən və hüquqlarını həyata keçirərkən digər icra hakimiyyəti orqanları, yerli özünüidarəetmə orqanları və qeyri-hökumət təşkilatları ilə qarşılıqlı əlaqədə fəaliyyət göstərir.

Nazirliyin fəaliyyət istiqamətləri aşağıdakılardır:

1. Azərbaycan Respublikasının maliyyə, büdcə, vergi sahəsində dövlət siyasətini işləyib hazırlayır və həyata keçirilməsini aidiyyəti dövlət orqanlarının və digər təşkilatların iştirakı ilə təmin edir;

2. dövlət və icmal büdcələrin layihələrinin mövcud qanunvericiliyə uyğun olaraq hazırlanmasını təmin edir;

3. qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada dövlət büdcəsinin icrasını təmin edir, dövlət büdcəsindən ayrılan vəsaitlərin və dövlət zəmanəti ilə alınan kreditlərin təyinatı üzrə xərclənməsi üzərində dövlət maliyyə nəzarətinin həyata keçirilməsini təşkil edir;

4. Azərbaycan Respublikasında sığorta fəaliyyəti sahəsində dövlət siyasətinin və sığorta bazarının peşəkar iştirakçılarının fəaliyyətinə dövlət nəzarətinin həyata keçirilməsini təmin edir;

5. qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş qaydada və hallarda ölkədə dövlət əyar nəzarətinin və qiymətli metalların və qiymətli daşların istehsalı, emalı və dövriyyəsi sahələrində dövlət nəzarətini təşkil edir və həyata keçirilməsini təmin edir;

6. dövlət borcunun idarə edilməsini və dövlət zəmanətinin verilməsini təşkil edir, dövlət borclanma siyasətini işləyib hazırlayır və həyata keçirilməsini təmin edir;

7. Azərbaycan Respublikası ərazisində fəaliyyət göstərən hüquqi şəxslər, habelə hüquqi şəxs yaratmadan sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan fiziki şəxslər tərəfindən mühasibat uçotunun təşkili və aparılması, o cümlədən maliyyə hesabatlarının hazırlanması və təqdim edilməsi sahəsində dövlət siyasətini işləyib hazırlayır və həyata keçirilməsi üzrə öz səlahiyyətləri daxilində tədbirlər görür;

8. Azərbaycan Respublikasında audit fəaliyyəti sahəsində dövlət siyasətini işləyib hazırlayır və həyata keçirilməsi ilə bağlı təkliflər verir;

9. dövlət investisiya proqramlarının tərtib olunmasında, dövlət investisiya siyasətinin, dövlət proqramlarının inkişaf konsepsiyası və strategiyalarının hazırlanmasında və həyata keçirilməsində qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada iştirak edir;

10. ölkədə maliyyə bazarının inkişafı, iqtisadiyata xarici və daxili kreditlərin cəlb edilməsi sahəsində zəruri tədbirlərin həyata keçirilməsini təmin edir;

11. büdcə sistemi, vergi, dövlət xəzinədarlığı, dövlət maliyyə nəzarəti, sığorta fəaliyyətinə nəzarət, dövlət borcunun idarə edilməsi, qiymətli metallar və qiymətli daşlara nəzarət, audit, mühasibat uçotunun təşkili və aparılması sahəsində qanunvericiliklə və bu Əsasnamə ilə Nazirliyin fəaliyyət dairəsinə aid edilmiş digər məsələlər üzrə normativ hüquqi tənzimlənməni həyata keçirir;

12. Azərbaycan Respublikasında makroiqtisadi göstəricilərin proqnozlaşdırılması, iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi, onun inkişaf istiqamətləri barədə təkliflər hazırlayır;

13. Nazirliyin fəaliyyət istiqamətləri üzrə sahəvi mərkəzi və yerli icra hakimiyyəti orqanlarının fəaliyyətini əlaqələndirir;

14. qanunvericiliklə müəyyən edilmiş digər istiqamətlərdə fəaliyyət göstərir.

Nazirlik müəyyən edilmiş fəaliyyət istiqamətlərinə uyğun olaraq aşağıdakı vəzifələri həyata keçirir:

aidiyyəti dövlət orqanları ilə birlikdə ölkə iqtisadiyyatının mövcud vəziyyətini təhlil etmək və sosial-iqtisadi problemlərin həllinə dair təkliflər vermək;

maliyyə, büdcə, vergi, mühasibat uçotu, dövlət borcunun idarə edilməsi və audit fəaliyyəti sahəsində dövlət siyasətinin hazırlanmasına və təkmilləşdirilməsinə dair təkliflər vermək;

dövlətin pul-kredit və gömrük siyasətinin əsas istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsinə dair təkliflərin hazırlanmasında iştirak etmək;

dövlət büdcəsinin və icmal büdcənin gəlirlərinin və xərclərinin proqnozlaşdırılmasını beynəlxalq standartlara uyğun metodologiya əsasında aparmaq, hər il növbəti büdcə ili üzrə dövlət büdcəsinin və icmal büdcənin layihələrini və sonrakı üç il üçün icmal büdcənin göstəricilərini hazırlayıb qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş

qaydada təqdim etmək, dövlət büdcəsinin tertibi və icrası prosesinin təkmilləşdirilməsi barədə təkliflər vermək;

- müvafiq büdcə ili üzrə dövlət büdcəsinin təsdiq olunmuş göstəriciləri əsasında onun vahid büdcə təsnifatına uyğun olaraq mənbələr üzrə müvafiq mərkəzi icra hakimiyyəti orqanları ilə razılaşdırmaqla gəlirlərinin və xərclərinin rüblük, zəruri hallarda aylıq bölgüsünü müəyyən etmək və aidiyyəti təşkilatlara göndərmək;

- dövlət satınalmalarının dövlət vəsaitindən səmərəli və qənaətlə istifadə edilməsi prinsipləri əsasında həyata keçirilməsini təmin etmək məqsədilə həmin sahə üzrə dövlət tənzimlənməsində, dövlət siyasətinin, normativ hüquqi aktların hazırlanmasında və ekspertizasının aparılmasında, həmçinin dövlət satınalmaları haqqında qanunvericiliklə müəyyən edilmiş hallarda dövlət müəssisələri və büdcədən maliyyələşən təşkilatlar tərəfindən malların (iş və xidmətlərin) satın alınması üzrə yaradılan tender komissiyalarının işində iştirak etmək;

- Nazirliyin Dövlət Xəzinədarlığı Agentliyi vasitəsilə müəyyən olunmuş qaydada, lakin büdcə proqnozlarından, dövlət büdcəsinin təsdiq olunmuş göstəricilərindən artıq olmamaq şərtilə büdcə xərcləri üzrə dövlətin adından büdcə təşkilatları qarşısında öhdəlik götürmək, bu öhdəliklər çərçivəsində alınmış mal, iş və xidmətləri xəzinə uçotuna qəbul etmək və kassa xərcləri aparmaq, dövlət büdcəsindən maliyyələşən təşkilatların sifarişinə və məxaric cədvəllərinə əsasən onların xərc smetalarında nəzərdə tutulmuş vəsaitlər həddində maliyyələşməsinə həyata keçirmək və həmin maliyyə əməliyyatlarının uçotunu təşkil etmək;

- dövlət büdcəsinin vəsaiti hesabına maliyyələşdirilməsi nəzərdə tutulan dövlət proqramlarının və inkişaf konsepsiyalarının icrası ilə əlaqədar maliyyə təminatını həyata keçirmək;

- zərurət yarandıqda, müvafiq büdcə ili ərzində qanunvericiliyə uyğun olaraq dövlət büdcəsinin dəqiqləşdirilməsi barədə təkliflər hazırlamaq;

- büdcə xərcləri üzrə müəyyən olunmuş limitdən artıq borc yaranan təşkilatlar barədə qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada tədbirlər görmək;

- dövlət büdcəsinin icrasına, dövlət büdcəsindən, o cümlədən məqsədli büdcə fondlarından ayrılan vəsaitlərdən təyinatı üzrə istifadə olunmasına, habelə büdcə təşkilatlarının büdcədən kənar əməliyyatlar üzrə vəsaitlərinin əldə edilməsinə və maliyyə

orqanları ilə razılaşdırılmış qaydada təsdiq edilmiş smetaya uyğun istifadəsinə öz səlahiyyətləri daxilində nəzarəti həyata keçirmək;

- dövlət büdcəsinin icrası haqqında aylıq, rüblük və illik hesabatları tərtib etmək və onları müvafiq dövlət orqanlarına təqdim etmək;

- dövlət büdcəsi ilə digər büdcələrin qarşılıqlı əlaqələrinin nizamlanmasını və qarşılıqlı hesablaşmaları həyata keçirmək, o cümlədən müvafiq ilin dövlət büdcəsi haqqında qanunla təsdiq olunan ümumi məbləğə və istiqamətlərə riayət olunmaqla dövlət büdcəsindən ssuda (borc) vermək;

- dövlət büdcəsinin icrası prosesində, zərurət yarandıqda, qanunvericiliyə uyğun olaraq səlahiyyətləri daxilində təsdiq olunmuş büdcə ayırmaları həddində, funksional təsnifatın bölmələri daxilində, iqtisadi təsnifatın bölmə, köməkçi bölmə, paraqraf, maddə və yarım-maddələri arasında dəyişikliklər etmək;

- dövlət büdcəsinin icrası prosesində iqtisadi təsnifatın müvafiq bölmə, köməkçi bölmə, paraqraf, maddə və yarım-maddələrində nəzərdə tutulmuş birdəfəlik təyinatlı vəsaitlər üzrə yaranmış qənaətin dövlət büdcəsinin ehtiyat fonduna yönəldilərək, digər tədbirlərin maliyyələşdirilməsinə sərf edilməsi barədə təkliflərin hazırlanmasında iştirak etmək;

- büdcə gəlirlərinin proqnozlaşdırılmasını və ona metodiki rəhbərliyi, habelə maliyyə ehtiyatlarının aşkara çıxarılması və səfərbər olunması üçün zəruri tədbirlər həyata keçirmək;

- dövlət rüsumlarının, vergilərin və digər məcburi ödənişlərin məbləğləri və dərəcələri ilə bağlı təkliflər hazırlamaq və aidiyyəti dövlət orqanlarına təqdim etmək;

- vergi hesab-fakturalarının və qanunvericilikdə müəyyən edilmiş hallarda digər ciddi hesabat blanklarının, habelə ciddi hesabat sənədi kimi tətbiq edilən blankların mərkəzləşdirilmiş qaydada sifarişini, təqdim edilməsini və uçotunun aparılmasını təmin etmək;

- aksiz markalarının hazırlanması üçün sifarişlər vermək, onların satışını və uçotunu təşkil etmək, habelə istehsalçıların və idxalçıların aksiz markaları ilə təchiz olunmasını təmin etmək;

- Azərbaycan Respublikasında təşkilati-hüquqi formasından asılı olmayaraq, təşkilatların və fərdi sahibkarların maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətində əmtəə-pul

dövriyyəsinə əks etdirən xüsusi seriya və nömrəyə malik ilkin uçot sənədi olan ciddi hesabat blanklarının forma və rekvizitlərinin işlənilib hazırlanmasını və müəyyən olunmuş qaydada təsdiq edilməsini təmin etmək;

- Azərbaycan Respublikasının toplu maliyyə balansını tərtib etmək və tədiyyə balansının tərtibində iştirak etmək;

- qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş qaydada dövlət büdcəsinə artıq ödənilmiş vergilərin və qeyri-vergi ödənişlərinin dövlət büdcəsindən qaytarılmasını həyata keçirmək;

- dövlət büdcəsindən ayrılan vəsaitlərlə bağlı xərclər smetasının tərtibi, təsdiqi və icrasının ümumi qaydalarını müəyyən etmək;

- büdcə təşkilatlarında, onların tabeliyində fəaliyyət göstərən qeyri-büdcə qurumlarında, büdcədənkənar dövlət fondlarında, habelə həmin təşkilatların tabeliyində fəaliyyət göstərən təsərrüfat hesablı müəssisələrdə, Azərbaycan Respublikasının xarici dövlətlərdə və beynəlxalq təşkilatlarda fəaliyyət göstərən diplomatik xidmət orqanlarında dövlət büdcəsindən ayrılan vəsaitlərin, o cümlədən məqsədli büdcə fondlarının, büdcə təşkilatlarının büdcədənkənar əməliyyatlar üzrə vəsaitlərinin əldə edilməsi və xərclənməsi üzərində dövlət maliyyə nəzarətinin həyata keçirilməsini təmin etmək;

- yerli maliyyə orqanlarının xəzinə əməliyyatlarının aparılmasına bank xidməti göstərilməsi üçün Agent-bankların seçilməsini təmin etmək;

- Nazirliyin Dövlət Maliyyə Nəzarəti Xidməti vasitəsilə qanunvericiliklə müəyyən olunmuş qaydada məhkəmə qərarlarına və hüquq mühafizə orqanlarının müraciətlərinə əsasən idarə, müəssisə və təşkilatlarda, məqsədli büdcə və büdcədənkənar dövlət fondlarında təftiş və yoxlamalar aparmaq;

- dövlət maliyyə nəzarəti tədbirləri nəticəsində tərkibində cinayət əlamətləri olan maliyyə pozuntuları aşkarlandığı hallarda mövcud qanunvericiliyin tələblərinə uyğun olaraq yoxlama materiallarını hüquq-mühafizə orqanlarına göndərmək;

- Azərbaycan Respublikasının sığorta qanunvericiliyinə uyğun olaraq sığorta fəaliyyətinə nəzarəti təşkil etmək, sığorta işinin inkişafı və təkmilləşdirilməsi ilə bağlı səlahiyyətləri daxilində tədbirlər həyata keçirmək;

- qanunvericiliklə müəyyən olunmuş qaydada sığorta broker təşkilatlarının və sığorta bazarının digər peşəkar iştirakçılarının fəaliyyətinə, təkrar sığorta işinə,

sığorta, ehtiyat və digər fondların yaradılmasına, sığortaçıların sığorta haqları və tariflərinin əsaslandırılmasına, maliyyə sabitliyinin və ödəmə qabiliyyətinin təmin olunmasına Nazirliyin strukturuna daxil olan Dövlət Sığorta Nəzarəti Xidməti vasitəsilə nəzarət etmək;

- qanunvericiliyə uyğun olaraq dövlət borcunların həyata keçirilməsini, dövlət borcunun idarə edilməsini və dövlət zəmanətlərinin verilməsini təmin etmək, habelə dövlət borclarının ödənilməsi sahəsində müvafiq tədbirlər həyata keçirmək;

- dövlətin daxili və xarici borclarının yuxarı həddini müəyyənləşdirmək üçün təkliflər vermək;

- beynəlxalq maliyyə bazarlarında ölkənin imicinin daha da möhkəmləndirilməsi istiqamətində beynəlxalq reyting agentlikləri ilə sıx əməkdaşlıq etməklə zəruri tədbirlər həyata keçirmək;

- qanunvericiliyə uyğun olaraq dövlət borcunun və dövlət zəmanətinin, habelə xarici dövlətlərin Azərbaycan Respublikasına olan borcunun reyestrinin aparılmasını, vahid xəzinə hesabında olan vəsaitin qalığının (sərbəst qalığın) idarə etməyə verilməsini və ya idarə edilməsini, dövlət qiymətli kağızlarının emissiyasını Nazirliyin Dövlət Borcunun İdarə Edilməsi Agentliyi vasitəsilə həyata keçirmək;

7 .MALİYYƏ BAZARININ MAHİYYƏTİ VƏ ROLU

Sərbəst bazarlar içərisində maliyyə bazarı mühüm yer tutur. Maliyyə bazarı pul vəsaitləri axınını mülkiyyətçilərdən borc götürənlərə və geriye istiqamətləndirən kredit təşkilatlarının məcmu şəklində çıxış edir.

Maliyyə bazarı maliyyə alətlərinin (pul, xarici valyuta, qiymətli kağızlar və s.) alınıb-satıldığı bir məkandır. Bu məkən vasitəsilə:

- maliyyə vəsaitləri izafi likvidliyi olan şəxslərdən likvidlik çatışmamazlığı olan şəxslərə transfert olunur;

- pullar onlardan daha səmərəli istifadə edə bilən adamlara ötürülür.

Maliyyə bazarlarının əsas iqtisadi funksiyası izafi maliyyə vəsaitlərinin ev təsərrüfatları, firmalar və hökumətlər arasında optimal və səmərəli hərəkətini təmin etməkdən ibarətdir. Maliyyə vasitəçiləri (məs, banklar) də eyni funksiyanı yerinə yetirir, lakin onlardan fərqli olaraq kreditorlarla debitorları dolayı deyil birbaşa olaraq

qabiliyyətində olan banklar, sığorta kompaniyaları və müxtəlif fondlar vasitəsilə təmin edilir.

- Qiymətli kağızlar bazarı qiymətli kağızların buraxılışı və dövriyyəsi üzrə iştirakçılar arasında iqtisadi münasibətlərin məcmusudur. Qiymətli kağızlar qiymətli kağız sahibinin əmlak hüququnun ötürülməsini təsdiq edən pul sənədidir.

8.AZƏRBAYCANDA MALİYYƏ BAZARI VƏ ONUN ÜMUMİ XARAKTERİSTİKASI

Respublikamızda bazar iqtisadiyyatına keçid şəraitində sərbəst bazarların yaranmasına imkan verən bazar infrastrukturunu tədricən formalaşdırır.

- Əmtəə və xidmətlər bazarı (istehlak bazarı) istehlakçılarla istehsalçılar arasında istehlak təyinatlı əmtəə və xidmətlərin alqı-satqısı aparılan bazardır. Təsərrüfat əlaqələrinin genişlənməsi şəraitində əmtəə bazarları milli və ərazi sərhədlərini itirərək dünya əmtəə bazarlarına çevrilir: əmtəə birjalrı, topdan və pərakəndə satış sistemləri, sərgilər, yarım-markalar, auksionlar, servis xidmətləri.

- İstehsal vasitələri bazarına istehsalda birbaşa və ya dolaylı yolla iştirak edən bütün maddi texniki obyektlərin alqı-satqısı aiddir. İstehsal vasitələri bazarı özündə üç bazardan ibarətdir: istehsal binalarının və tikililərin alqı-satqısı bazarı, istehsal təyinatlı cihazlar, texnoloji avadanlıqlar bazarı və məhsulun hazırlanması üçün xammal, material, yarım-fabrikatlar və enerji bazarı.

- Daşınmaz əmlak bazarı yaşayış evləri və torpaq bazarlarından ibarətdir;
- İşçi qüvvəsi bazarı işçi qüvvəsinin alındığı və iş yerlərinin satıldığı əmək bazarıdır. Bu bazar digər bazarlardan həm əmələgəlmənin növünə, həm də onun alıcıya təklifinin və ödəməməsinin xüsusi forması, alqı-satqı müddətinə görə fərqlənir.

- İnvestisiya bazarı iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinə uzun müddətli vəsait qoyuluşu formasında reallaşdırılan məsrəflərin məcmusudur. İnvestisiyalar dövlət, xüsusi müəssisələr, habelə xarici investorlar tərəfindən həyata keçirilir. Burada əsas məsələ kapital qoyuluşunun səmərəli istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsidir.

- Lizing bazarı istehsal təyinatlı tikililərin, nəqliyyat vasitələrinin, avadanlıqların uzun müddətli icarəyə verilməsidir. Lizing – müəssisə və təşkilatlara az miqdarda xərc çəkməklə zəruri olan avadanlıqları, maşınları və s. əldə etməyə imkan verir.

- Sığorta bazarı xüsusi sosial iqtisadi münasibət, pul dövriyyəsi sferasıdır ki, burada alqı-satqı obyektini rolunu sığorta müdafiəsi oynayır. Bu bazarın inkişafının və həyata keçirilməsinin obyektiv əsası əvvəlcədən gözlənilməyən şərait yarandığı hallarda zərər çəkənlərə pulla kömək göstərilməsi zəruriliyidir.
- Maliyyə bazarı kapitalın tələb və təklifin qarşılıqlı təsiri əsasında vasitəçilərin köməyi ilə kreditorlarla borc götürənlər arasında yenidən bölgüsü mexanizmidir.
- İnformasiya bazarı – burada əmtəə kimi spesifik bir məhsul olan informasiya çıxış edir. Bu informasiya kommersiya, elmi, mədəni və digər informasiyaları özündə birləşdirir.
- Reklam bazarı - əmtəə və xidmətləri reallaşdırmaq və onlara tələb yaratmaq məqsədilə istehlak xassələri haqqında informasiyadır.
- Qiymətləndirmə bazarı əmlakın qiymətləndirilməsi mexanizmindən ibarətdir.
- Konsaltinq bazarı konsaltinq menecmenti və ya idarəetmə məsləhətləşməsi həyata keçirilən bazardır. O, iqtisadi və hüquqi məsələlər üzrə kompaniyaların, firmaların, təşkilatların fəaliyyətində özünü büruzə verir.
- İnnovasiya bazarı alqı-satqı obyektini kimi texniki və sosial iqtisadi yeniliklər, səmərələşdirici təkliflər və ixtiralar və s. çıxış edən bazardır. İnnovasiya – həm məzmununa, həm dəyərinə, həm də mülkiyyətin xarakterinə görə xüsusi əmtəədir ki, bu da innovasiya bazarının fəaliyyət üsulunda və zonasında əks olunur.

9.MALİYYƏ NƏZARƏTİ FORMALARI VƏ METODLARI

Maliyyə nəzarəti – bütün iqtisadi subyektlər: dövlət, müəssisə və təşkilatların maliyyə fəaliyyətləri üzərində qanunverici və icraedici hakimiyyət orqanlarının nəzarətidir.

Maliyyə nəzarəti maliyyənin nəzarət funksiyasının reallaşdırma formasıdır. Maliyyə nəzarəti – xüsusi forma və üsul tətbiq etməklə təsərrüfat və idarəetmə obyektlərinin maliyyə fəaliyyətinin və onunla bağlı əməliyyatların yoxlanılması məqsətidir.

İdarəetmənin mühüm amili kimi maliyyə nəzarətinin təşkili prinsiplərini aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

- Maliyyə nəzarətinin tam aşkarlıq şəraitində həyata keçirilməsi;
- Gələcəkdə baş verə biləcək qanuna zidd hadisələrin qarşısının alınması tədbirlərinin nəzərə alınması;
- Təftişin əhatəliliyi;
- Nəzarətin demokratik əsaslarla həyata keçirilməsi.

Şerti olaraq maliyyə nəzarətinin planlaşdırılmasını aşağıdakı mərhələlərə bölmək olar:

- İlk planlaşdırma. Bu mərhələdə ilkin yoxlamanın aparılması şərtləri, yoxlayıcının vəzifəsi, yoxlama nəticələri və s. şərh edilməlidir.
- Yoxlama aparılacaq təsərrüfat subyekti haqqında məlumatların toplanması. Bu məlumatları aşağıdakı qaydada əldə etmək olar: keçmiş illərdə aparılmış yoxlamaların nəticələri ilə tanış olmaq, müəssisədə çalışan işçilərlə söhbət aparmaq, müvafiq nəşr olunmuş materialları nəzərdən keçirmək, yoxlanan subyektin fəaliyyət sahələrinə və xidmət binalarına baxış keçirmək və s.
- Nöqsanların ciddiliyinə, biznes və təsərrüfat daxili riskə qiymət verilməklə hüquqi öhdəlikləri müəyyən etmək;
- Ümumi nəzarət planının və nəzarət proqramının hazırlanması yolu ilə.

Maliyyə nəzarəti aparılarkən əsasən aşağıdakı sənədlər yoxlanılır: müəssisənin nizamnaməsi, təsis müqaviləsi, mühasibat və maliyyə hesabatları, hesabatlarda göstərilən məlumatlar.

Təcrübədə planlaşdırmanın həyata keçirilməsinin səmərəli üsulu yaddaş qeydləri və ya müxtəlif yoxlama vərəqələri şəklində tərtib edilən qeydlərdir. Həmin qeydlər aşağıdakı bölmələrdən ibarətdir: əvvəlki illər üçün maliyyə nəzarəti proqramının təhlili, sonuncu dəfə aparılan yoxlamadan sonra müəssisədə baş verən mühüm təşkilat dəyişiklikləri ilə tanışlıq. Nəzarət planının həyata keçirilməsi üsullarının seçilməsi, nəzarətin təşkili, riskin qiymətləndirilməsi, uçot məlumatlarının öyrənilməsi və s.

Maliyyə nəzarəti aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməsinə xidmət edir:

- maliyyə vəsaitlərinə olan tələbatlar vəsaitlərin formalaşması arasında tarazlığın təmin edilməsinə kömək etmək;
- dövlət büdcəsi qarşısında maliyyə öhdəliklərinin tam və vaxtında təmin edilməsi;

- müəssisə və təşkilatların pul vəsaitlərindən səmərəli istifadə olunmasına, uçot və hesabat işlərinin düzgün aparılmasına kömək etmək;
- qüvvədə olan qanunvericilik və normativ aktlara riayət olunması, o cümlədən təşkilati – hüquqi formasından asılı olmayaraq müəssisələrin vergiyə cəlb olunması sahəsində nəzarəti həyata keçirmək;
- müəssisələrin xarici - iqtisadi fəaliyyətində yüksək faydalığa nail olunmasına köməklik etmək.

Yoxlamaların əksəriyyəti planlı xarakter daşıyır. Bəzi hallarda vergi idarələri müəssisələrin və sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan vətəndaşların təsərrüfat maliyyə fəaliyyətini qəflətən yoxlamaq səlahiyyətinə də malikdir

Maliyyə nəzarətinin obyektı təsərrüfat subyektlərinin maliyyə resurslarının yaradılması və istifadəsi zamanı yaranan pul münaqişələri və yenidən bölgü prosesləridir.

Maliyyə nəzarətinin predmetinə - maliyyə göstəriciləri, mənfəət, əlavə dəyər vergisi, bütün növ gəlirlər, maya dəyəri, rentabellik, fondlar və s. aiddir.

Maliyyə nəzarətinin subyektləri maliyyə nəzarətini həyata keçirən hüquqi və fiziki şəxslərdir.

Maliyyə nəzarəti aşağıdakı əlamətlərə görə təsnifləşdirilir:

- Mülkiyyət formasına görə: dövlət maliyyə nəzarəti və qeyri-dövlət maliyyə nəzarəti;

Dövlət maliyyə nəzarəti konstitusiyaya və müvafiq qanunvericilik aktları əsasında aparılmaqla bilavasitə dövlətin maliyyə siyasətinin həyata keçirilməsi, ölkədə maliyyə sabitliyinin təmin edilməsi, dövlət büdcəsinin və büdcədən kənar fondların vəsaitlərinin yaradılması və istifadə olunması üzərində nəzarətdən ibarətdir.

Dövlət maliyyə nəzarəti dövlət hakimiyyəti orqanları və idarələri tərəfindən həyata keçirilir. İdarəçilik tabeliyindən asılı olmayaraq o, nəzarət obyektlərinə yönəldilir. İdarə maliyyə nəzarəti nazirliyin şöbələri, şirkətlər, yerli hakimiyyət orqanları idarələr və s. tərəfindən aparılır. Onun obyektləri istehsal və maliyyə fəaliyyəti hesab edilir. Daxili maliyyə nəzarəti müəssisə, idarə və təşkilatlarda iqtisadiyyata xidmət edənlər (mühasibat, maliyyə şöbəsi və s.) tərəfindən həyata keçirilir. Burada nəzarət obyektı

müəssisə və təşkilatın özünün təsərrüfat və maliyyə fəaliyyəti və eləcə də onun ayrı-ayrı sahələri (şöbələr, sexlər, filiallar, sahələr) hesab edilir. İctimai maliyyə nəzarəti əvəzsiz və könüllülük əsasında ayrı-ayrı fiziki şəxslər (mütəxəssislər) tərəfindən aparılır. Nəzarətin obyektı yoxlayıcı qarşısında qoyulan konkret məsələdən asılıdır. Müstəqil maliyyə nəzarətini ixtisaslaşdırılmış auditor firma və xidmətləri həyata keçirirlər.

Dövlət maliyyə nəzarəti özlüyündə bir sıra sahələrdə birləşirlər ki, bunlar da dövlətin nəzarət obyektinin əsasını təşkil edir. Dövlət maliyyə nəzarətin özlüyündə aşağıdakı kimi sxemdə göstərək.

10.QEYRI DÖVLƏT MALİYYƏ NƏZARƏTİ

Qeyri-dövlət maliyyə nəzarəti təsərrüfatdaxili və auditor nəzarətindən ibarətdir.

Dövlət və qeyri-dövlət maliyyə nəzarəti həyata keçirilmə forma və metodlarına görə müəyyən ümumi cəhətlərə malik olmasına baxmayaraq son məqsədlərinə görə bir-birindən fərqlənir. Belə ki, dövlət maliyyə nəzarətinin son məqsədi dövlət büdcəsinə gəlirlərin maksimum səviyyədə tam daxil olmasını təmin etmək, dövlət xərclərini minimuma endirmək, resurslardan səmərəli istifadə olunmasından ibarətdir.

Qeyri-dövlət maliyyə nəzarətinin son məqsədi mənfəətin artırılması üçün müəssisələrin pul vəsaiti fondlarının səmərəli istifadə olunması, israfçılığın qarşısının alınması və mərkəzləşdirilmiş fondların təşkilinə zəruri miqdarda vəsait ayrılmasından ibarətdir.

- Həyata keçirilmə vaxtına görə: ilkin nəzarət, cari nəzarət, sonradan nəzarət;

İlkin nəzarət maliyyə əməliyyatları yerinə yetirilənə qədər həyata keçirilir. Bu proses maliyyə planlarının, sənətlərin, bütün səviyyələrdə büdcələrin və büdcədən kənar fondların maliyyə planlarının tərtibindən əvvəl baş verir. Bu işə vəsaitlərdən daha səmərəli və qənaətlə istifadə etməyə zəmin yaradır. Cari maliyyə nəzarəti əməliyyat yerinə yetirilərkən, vəsait bölüşdürülərkən, xərclənərkən, bu və ya digər tədbirin həyata keçirilməsi üçün büdcədən vəsait ayrılarkən və s. hallarda tətbiq olunur. Sonradan nəzarət maliyyə əməliyyatları başa çatdıqdan sonra

aparılmaqla maliyyə hesabat və mühasibat sənədlərinin düzgün tərtib edilməsini müəyyən edir.

- Maliyyə fəaliyyəti sahələrinə görə: büdcə, vergi, valyuta, kredit, sığorta, investisiya və pulun tədavülü nəzarəti;

Büdcə vəsaitinin səfərbər edilməsi və istifadə olunması üzərində nəzarət əsasən maliyyə orqanları tərəfindən həyata keçirilir. Ona görə də maliyyə nəzarətinin bu növü büdcə nəzarəti adlanır. Büdcə nəzarəti iqtisadiyyatın inkişafına və dövlət büdcəsinə daxil olan vəsaitin maksimum artırılmasına və optimal maliyyə-büdcə siyasətinin işlənilib hazırlanmasına şərait yaradır.

Büdcə nəzarəti - Hüquqi normalarda müəyyən edilmiş ictimai orqanlar tərəfindən həyata keçirilən nəzarət tədbirlər sistemidir. Bu tədbirlər Azərbaycan Respublikasında həyata keçirilən büdcə fəaliyyətinin qanuniliyini və məqsədəuyğunluğunu yoxlamağa istiqamətlənir. Büdcə nəzarətinin də özlüyündə aşağıdakı formaları var.

Büdcə nəzarətinin subyektləri.

1. Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti
2. Azərbaycan Respublikasının Hesablama Palatası
3. Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi
4. Baş sərəncamçı və büdcə vəsaitlərinin sərəncamçıları
5. İcra hakimiyyəti və orqanlarının nəzarət-təftiş xidmətləri
6. Azərbaycan Respublikasının nümayəndə subyektlərinin (qanunvericilik)

hakimiyyəti.

Vergi nəzarəti vergilərin bütün səviyyəli büdcələrə tam və vaxtında yığılması, vergitutma obyektlərinin uçotu, habelə vergi qanunvericiliyinə riayət olunması üzərində nəzarətdən ibarətdir.

Valyuta nəzarəti xarici iqtisadi fəaliyyətlə bağlı maliyyə əməliyyatlarını əhatə edir. Valyuta nəzarətinin məqsədi valyuta əməliyyatları aparılarkən valyuta qanunvericiliyinə əməl olunmasını təmin etməkdir.

Valyuta nəzarətinin əsas istiqamətləri aşağıdakılardır:

a) aparılan valyuta əməliyyatlarının qüvvədə olan qanunvericiliyə uyğunluğunu və bunun üçün lisenziya və icazələrin olmasını müəyyən etmək;

b) dövlət qarşısında xarici valyuta üzrə və Azərbaycan Respublikasının valyuta bazarında valyutanın satışı üzrə öhdəliklərin rezidentlər tərəfindən yerinə yetirilməsi vəziyyətini yoxlamaq;

v) xarici valyuta ilə ödənişlərin əsaslandırılmış olduğunu yoxlamaq;

q) valyuta əməliyyatları, o cümlədən qeyri-rezidentlərin milli valyuta ilə əməliyyatları üzrə uçot və hesabatın tamlığı və obyektivliyini yoxlamaq.

Azərbaycan Respublikasında valyuta nəzarəti valyuta nəzarəti orqanları və onların agentləri tərəfindən həyata keçirilir.

Azərbaycan Respublikasında valyuta nəzarəti orqanları Azərbaycan Respublikasının Milli Bankı və Azərbaycan Respublikasının Dövlət Gömrük Komitəsidir.

Valyuta nəzarəti agentləri Azərbaycan Respublikasının Milli Bankı qarşısında hesabat verən müvəkkil banklardır.

11. İNFLYASIYANIN MAHİYYƏTİ VƏ YARANMA SƏBƏBLƏRİ

Əksər hallarda inflyasiyanı mövcud əmtəə kütləsi şəraitində həddindən artıq çox pul kimi şərh edirlər. Lakin inflyasiya daha mürəkkəb bir proses nəticəsində baş verir. Hər şeydən əvvəl inflyasiya qiymətlərin ümumi səviyyəsinin davamlı artımıdır. Əmtəələrin ayrı-ayrı növlərinin qiymətləri daha sürətlə arat bilirlər. Əgər bəzi növ əmtəələrin qiymətlərinin artımı digər əmtəələrin qiymətlərinin aşağı enməsi ilə müşayiət olunarsa, bu, qiymətlərin ümumi səviyyəsinin dəyişilməz qalması ilə nəticələnə bilər. Beləliklə, inflyasiya – kifayət qədər uzun müddət ərzində mövcud olmuş əvvəlki normal səviyyəyə nisbətən qiymətlərin səviyyəsinin yüksəlməsini göstərir.

Başqa sözlə desək inflyasiya - pul tədavülü kanallarının alıcılıq qabiliyyəti getdikcə aşağı düşən kağız pullarla dolması, təbii təzahür forması isə qiymətlərin artımıdır. İnflyasiyanın ilkin əlamətləri pulların geniş yayılması ilə təzahür etməyə başlamışdır. İnflyasion proseslər, adətən pul kütləsinin dövriyyədə kəskin artımı müşayiət edildikdə özünü daha qabarıq göstərir.

XVI əsrdə Qərbi Avropada qiymətlərin ümumi səviyyəsinin yüksəlməsi ilə nəticələnən qiymətlərin artım səviyyəsinin orta illik tempi 1-2% təşkil edirdi. O dövrdə inflyasiyanın bu səviyyəsi uzun müddət davam etmişdir.

Bundan əlavə dövlətin əmtəə-pul münasibətləri sferasına müdaxiləsi səviyyəsindən asılı olaraq inflyasiya açıq formada da baş verə bilər. Bu zaman

inflyasion proseslər qiymətlərin ümumi səviyyəsinin müvafiq artımı formasında təzahür edir. Gizli formada isə qiymətlər dövlət tərəfindən müəyyənləşdirilir və nisbətən stabil səviyyədə saxlanılır. Belə bir şəraitdə inflyasiya özünü əmtəə qıtlığı və məhsulların keyfiyyətinin aşağı düşməsi formasında göstərir.

Dövlətin inflyasion prosesləri idarə etməsi səviyyəsindən asılı olaraq idarə edilən və idarə olunmayan inflyasiyanı fərqləndirmək lazımdır. Əhatə dairəsindən asılı olaraq isə inflyasiya regional, milli və dünya inflyasiyasına bölünür. Ölkə iqtisadiyyatının qiymətlərin artım tempinə uyğunlaşma səviyyəsindən asılı olaraq balanslaşdırılmış və qeyri-balanslaşdırılmış inflyasiya mövcuddur. Balanslaşdırılmış inflyasiya şəraitində qiymətlər digər makroiqtisadi göstəricilərin dəyişikliklərinə müvafiq olaraq az və stabil surətdə artır. Qeyri-balanslaşdırılmış inflyasiya şəraitində isə iqtisadiyyat dəyişilən şəraitlərə uyğunlaşa bilmir.

Hal-hazırda beynəlxalq aləmdə inflyasiyanın təbiətini və yaranma səbəblərini aydınlaşdırmağa cəhd edən çoxlu nəzəriyyələr mövcuddur. Bunlardan siyasi və iqtisadi nəzəriyyələri xüsusilə qeyd etmək lazımdır. İqtisadi nəzəriyyələr özləri də pul nəzəriyyəsinə və qeyri-pul nəzəriyyəsinə bölünür. Siyasi nəzəriyyələr inflyasiyanın yaranma səbəblərini müharibələr, milliləşdirmə amillərlə əlaqələndirirlər.

İnflyasiya mürəkkəb iqtisadi prosesdir və müxtəlif formalarda özünü büruzə verir. Hazırda inflyasiyanın aşağıdakı növlərini fərqləndirmək olar:

- Tələb inflyasiyası;
- Xərc inflyasiyası

Qeyri-pul nəzəriyyələri içərisində biz təklif nəzəriyyəsinə daxil olan xərc inflyasiyası nəzəriyyəsinə nəzərdən keçirək.

Sənayecə daha sürətlə inkişaf etməkdə olan ölkələrdə əmək haqqı istehsal məsrəflərinin əhəmiyyətli hissəsini təşkil edir. Lakin buna baxmayaraq bunu inflyasion prosesin güclənməsinə şərait yaradan əsas amil hesab etmək olmaz. Daha dəqiq desək, əmək haqqı inflyasion proseslərin güclənməsinə dolayısı ilə təsir göstərə bilər. Belə ki, müəssisə və təşkilatlar istehsalı genişləndirdikdə əmək haqqının səviyyəsi də artır ki, bu da öz növbəsində qiymətlərin yüksəlməsinə gətirib çıxarır. Bu zaman inflyasiyanın səviyyəsi yüksəlməyə başlayır, çünki, işçilər öz əmək haqlarının artırılmasını tələb edirlər. Bu vəziyyəti əmək haqqı-qiymətlər arasında zəncirvari əlaqə

də adlandırırırlar. Belə bir şəraitdə, yəni əmək haqqı sürətlə artmağa başladıda bu prosesi nəzarətdə saxlamaq çox çətin olur və antiinflasyon siyasət cəmiyyətdə yaxşı qarşılanmayan bir tədbirə – əmək haqlarının dondurulmasına da gətirib çıxara bilər.

İndi isə belə bir şəraitin yaranması mexanizmini açıqlamağa çalışaq. Dayanıqlı inflyasiyanın yaranmasının ilkin amili kimi məcmu tələbin artması çıxış edir. Bu zaman məcmu tələb iqtisadiyyatın istehsal imkanlarından artıq olur. Məcmu tələbin bu cür artımı ilkin dövrlərdə əmtəə və xidmətlərin satış həcmnin artması formasında özünü göstərir. Satışın həcmnin artması ilə əlaqədar olaraq müəssisə və təşkilatların ehtiyatları məhdudlaşmağa başlayır. Müəssisə və təşkilatlar belə bir vəziyyətə istehsalın genişləndirilməsi və istehsal proseslərinin sürətləndirilməsinə daha çox diqqət verirlər. Qiymətlər deyil, istehsalın həcmi qısa müddətli dövrlərdə tələbin dəyişilməsinə uyğunlaşdırılır. Bu hal ona görə baş verir ki, əvvəla, müəssisə və təşkilatlar ilk dövrlərdə tələbin artmasının daimi ya müvəqqəti hal olduğunu müəyyənləşdirə bilmirlər. Qiymətlərin yenidən nəzərdən keçirilməsi isə kifayət qədər mürəkkəb bir proses olduğu üçün, qiymətlər adətən, müqavilələr əsasında təyin edilir, üçüncüsü isə istehsalın inhisarçılığı şəraitində qiymətlərin dəyişdirilməsi bazar münasibətləri sisteminin pozulmasına gətirib çıxarır.

Əgər istehsal amillərinə olan tələb ardıcıl olaraq artmaqda davam edərsə, nəticədə onların qiymətlərinin səviyyəsi də yüksəlməyə başlayır. Əməyin və istehsal amillərinin qiymətləri tələbin artmasına daha həssas olduğu üçün istehsal amillərinin qiymətlərinin yüksəlməsi məsrəflərin artmasına səbəb olur ki, bu da öz növbəsində hazır məhsulun qiymətinin artması ilə nəticələnir ki, bu zaman inflyasiya özünü büruzə verməyə başlayır. Tələbin ilkin artması ilə qiymətlərin səviyyəsinin yüksəlməsi arasında bir əlaqə mövcuddur. Bu mərhələ qiymətlərin uyğunlaşdırılması mərhələsi adlanır və bir neçə ay ərzində davam edə bilər. İstehsal amillərinin qiymətləri qalxmağa başlayan kimi digər iki amil də özünü göstərir. Bu vəziyyət hazır məhsulların qiymətlərindən istehsal amillərinə istiqamətlənən əks əlaqədir. Nəticədə isə inflyasion proseslər güclənir və onu nəzarətdə saxlamaq qeyri-mümkün olur.

Antiinflasiya siyasəti özündə inflyasiyanın azaldılmasına istiqamətlənən dövlət tənzimlənməsi alətlərinin məcmusunu birləşdirir. Hazırda antiinflasyon siyasətin keynsçilik və monetarist istiqaməti formalaşdırılmışdır.

Keynsçilik antiinflasiya siyasətinin mahiyyəti özəl müəssisə və təşkilatlara iri dövlət sifarişlərinin verilməsi vasitəsilə səmərəli tələbin yaradılmasındadır. Multiplikativ effektin təsirindən iqtisadiyyat depressiya vəziyyətindən çıxır, işsizlik azalır. Buna paralel olaraq ucuz kredit üçün də şərait yaranır. Bu tədbirlərin nəticəsində məcmu təklifin həcmi artır, qiymətlərin səviyyəsi enir, inflasiya isə aşağı düşür. Bu siyasətin nəticəsində büdcə kəsiri artır. Lakin bu kəsiri əlavə pul emissiyası ilə aradan qaldırmaq olmaz. Əks halda inflasiya yenidən sürətlənə bilər. Bu vəziyyətdə dövlət istiqrazlarından istifadə etmək daha məqsədemüvafiqdir. Onların ödənilməsinə isə sonralar, artıq iqtisadiyyat stabilləşdikdən sonra da başlamaq olar.

İnflasiya ilə mübarizə alətlərindən biri olan pul siyasətinin tətbiqi birtərəfli və təhlükəlidir. Belə ki, inflasiya probleminin həlli sistemli yanaşma tələb edir. İnflasiya yaradan amillər xarakterinə görə monetar, yəni ənənəvi və şok yaradan qeyri-monetar amillərə bölünür. Dünya təcrübəsi göstərir ki, bazar iqtisadiyyatına malik olan inkişaf etmiş dövlətlərdə inflasiya proseslərinin fəallaşmasında monetar amillərin, inkişaf etməkdə olan dövlətlərdə isə qeyri-monetar amillərin rolu yüksək olur. Azərbaycanın da inkişaf etməkdə olan ölkə olduğunu nəzərə alsaq, onda yaxın və orta müddətli dövrdə antiinflasiya nöqtəyi nəzərindən tənzimlənmə siyasətinin aparıcı xəttinin qeyri-monetar amillər üzərində qurulması vacibdir. Lakin, bu heç də monetar sahənin antiinflasiya istiqamətində nəzərdə tutulan tənzimlənmə predmetindən kənar qalmasına gətirib çıxarmamalıdır.

Monetaristlərin fikrinə görə, inflasiya sırf pul fenomenidir və dövlətin iqtisadi sferaya düşünülməmiş müdaxiləsinin nəticəsində meydana gəlir. Monetaristlərə görə, məcmu təklifin artırılması əlavə dövlət investisiyaları ilə stimullaşdırılmamalıdır. Monetaristlər bu zaman özəlləşdirmə, pul kütləsinin kəskin məhdudlaşdırılması, sosial proqramların ixtisarı hesabına büdcənin balanslaşdırılması, sahibkarlığın vergi stimullaşdırılması kimi vasitələrdən istifadə etməyi məsləhət görürlər. Bunlara paralel olaraq, monetaristlər, eyni zamanda məcmu tələbi ixtisar etməyi, əmək haqlarını dondurmağı, ayrı-ayrı əhali təbəqələrinə təyin edilmiş güzəştləri və transfert ödəmələri azaltmağı təklif edirlər.

Keynsçilərdən fərqli olaraq monetaristlər ucuz deyil, daha bahalı kreditlər təklif edirlər. Buna görə də zəif müəssisələr üçün kredit almaq əlçatmaz olur və onlar

müflisləşirlər. Güclü müəssisələri isə aşağı vergi dərəcələri ilə həvəsləndirmək təklif edilir. Aydınır ki, bu təkliflərin tətbiqi əhalinin əsas hissəsinin maddi rifahına pis təsir göstərəcəkdir. Tələbin azalması istehsalın kəskin tənəzzülünü stimullaşdırma bilər, işsizliyin səviyyəsi isə yüksələr.

İngilis iqtisadçısı A.Fillips demək olar ki, müəyyən bir dövr ərzində işsizlik səviyyəsi ilə əmək haqqı arasında qarşılıqlı əlaqəni təhlil edərək belə bir qənaətə gəlmişdir ki, işsizliyin elə bir səviyyəsi (6-7%) mövcuddur ki, bu zaman əmək haqqının səviyyəsi sabit qalır.

12. İNFLYASIYANIN İDARƏ OLUNMASI

İnflyasiya proseslərinin idarə edilməsi məqsədilə aparılan korrelyasiya-reqressiya təhlili və onun ekonometrik şərhini göstərir ki, Respublikamızda inflyasiya proseslərinin inkişafında qeyri-monetar amillər daha fəaldır. Son dövrlərdə bu tendensiyada cüzi dəyişikliklər olsa da yaxın və orta müddətli dövrdə qeyri-monetar amillərin təsir dərəcəsinin yüksək olaraq qalması şübhə doğurmur. Odur ki, iyunun 1-nə olan son statistik məlumatlara görə, cəmi amillərin tərkibində qeyri-monetar amillərin payı 69 faizdir. Müqayisə üçün qeyd edək ki, 2006-cı ilin 5 ayı (yanvar-aprel ayları) üzrə müvafiq göstərici 79 faiz təşkil etmişdi. Aprel ayı ilə müqayisədə may ayı üzrə monetar amillərin fəallaşmasının əsas səbəbi pul kütləsinin keçən ilin yanvar-may ayları üzrə 15 faiz artması olub. Bu özündən əvvəlki dövrlə (yanvar-aprel ayları üzrə) müqayisədə 6,7 faiz çoxdur.

korrelyasiya-reqressiya təhlilinin tətbiqi inflyasiya proseslərində monetar və qeyri monetar amillərin rolunun real qiymətləndirilməsinə imkan verir. Milli Bank son zamanlar antiinflyasiya siyasətini başlıca olaraq pul kütləsinin tənzimlənməsi və milli valyutanın xarici təzyiqlərdən sığortalanması istiqamətində qurmaqdadır. Pul kütləsinin tənzimlənməsinin kölgə iqtisadiyyatının nisbətən yüksək səviyyəsi və qiymətli kağızlar bazarının zəif inkişafı şəraitində aparılması Milli Bankın antiinflyasiya istiqamətində fəaliyyətini çətinləşdirərək, onun nəticələrinin səmərəliliyini azaltmaqdadır. Bu ekzogen amillərin təsiri nəticəsində hökumətin apardığı tənzimləmə əməliyyatlarının gizli pul axınlarına təsirsiz qalması monetar tənzimləmə alətlərinin antiinflyasiya effektini xeyli aşağı salır. Görülən məqsədyönlü tədbirlər nəticəsində neft gəlirləri hesabına əldə edilən valyuta gəlirlərinin dövlət depozitləri vasitəsilə sterilizasiyası, yəni pul bazasının

artan hissəsinin neytrallaşdırılması və gələcəkdə gözlənilən böyük neft pullarının idarə olunması istiqamətində təcrübə əldə etmək də mümkündür.

Hazırda Azərbaycanda yuxarıda sadalanan inflyasiya tiplərinin hamısı fəaldır. Eyni zamanda dünya bazarında neftin qiymətinin kəskin bahalaşması və mövsümi qiymət artımları da bazarların qarşılıqlı təsiri şəraitində inflyasion meyilləri artırır. Bütün bu amillərin ümumi inflyasiya proseslərinin təsir payını hesablamaqla hansının daha güclü və ya zəif olmasını müəyyənləşdirmək üçün daha dərin və genişləndirilmiş çoxamilli təhlilə ehtiyac yaranır. Bu halda, hər bir amilin təsir dərəcəsini qiymətləndirməklə daha real və nəticəli antiinflyasiya siyasəti qurmaq mümkündür.

Təcrübə göstərir ki, əks təqdirdə düzgün hədəfə tuşlanmayan antiinflyasiya siyasəti şəraitində inflyasiyanı fəallaşdıran amillərin siyahısı daha da genişlənir. Belə olan halda inflyasiya yaradan çoxsaylı amillərin eyni zaman və məkan çərçivəsində fəaliyyəti və bu kontekstdə, həmçinin bazarların qarşılıqlı təsir imkanlarının artımı inflyasiya proseslərinin daha çox qeyri-monetar müstəvidə fəallaşmasına gətirib çıxarır ki, bu da şok yaradan amilləri xeyli dərəcədə aktivləşdirə və inflyasiyanın səviyyəsini ikirəqəmli ədədə qədər yüksəldə bilər. Artan dinamika ilə müşahidə olunan neft gəlirləri hesabına fiskal genişlənmə, dövriyyədə pul kütləsinin çoxalması isə bu prosesi idarəolunmaz vəziyyətə gətirib çıxarmaqla inflyasiyanı yaxın və orta müddətli inkişaf dövrünün əsas sosial-iqtisadi probleminə çevirə bilər.

İnflyasiyanın iki rəqəmli həddi baş verdikdə manatın alıcılıq qabiliyyətinin azalması daha böyük rəqəmlərlə oluna bilər. Manatın möhkəmlənməsi ölkəyə neft dollarının axını ilə əlaqədardır. Belə bir şəraitdə getdikcə manatın möhkəmlənməkdə davam edəcəyi gözlənilir. Nəzərə alsaq ki, ölkəmizin Milli bankı üzən məzənnə siyasəti aparır və bu isə manat-dollar münasibətlərinin tələb-təklifdən asılı olması deməkdir. Bu da ölkə iqtisadiyyatının maliyyə - fiskal intizamın gücləndirilməsi, əmtəə bazarlarında rəqabət şəraitinin yaxşılaşması, qeyri-neft ticarət sektorunun əhəmiyyətli dərəcədə genişlənməsi və maliyyə-kapital bazarının inkişafının sürətlənməsi nəticəsində makroiqtisadi sabitliyin qorunub saxlanması üçün mühüm amillər olacaqdır. Maliyyə sabitliyinin qorunması məqsədilə kapital bazasının möhkəmləndirilməsi davam etdirilməli, bank sisteminin institusional bazasının, o cümlədən, korporativ idarəetmə sisteminin, xüsusi risk menecmentinin daha da təkmilləşdirilməsi təmin edilməlidir.

Əhalinin maliyyə xidmətlərinə çıxış imkanlarının daha da genişləndirilməsi məqsədilə maliyyə sisteminin institusional inkişafı istiqamətində tədbirlər davam etdirilməlidir.

Yüksək inflyasiya yalnız maliyyə sisteminə deyil, bütövlükdə cəmiyyətin iqtisadi sisteminə mənfi təsir göstərən, təhlükəli iqtisadi proseslərdən biridir. Bu gün inflyasiya praktiki olaraq bütün dünya ölkələrinin iqtisadiyyatında özünəməxsus tərzdə fəaliyyətdədir. inflyasiyanın yüksək olmayan və idarə edilə bilən səviyyəsi heç də təhlükəli hesab olunmur. İnflyasiyanın yüksək həddi isə real xərclərin artmasına, yığımların dəyərsizləşməsinə, istehsalçıların keyfiyyətli məhsul istehsalına olan maraqlarının azalmasına təkan verə bilər.

13 .İNFLYASİYANIN AZALDILMASI YOLLARI

Bəzən tədqiq olunan ənənəvi təkliflər inflyasiya probleminin həlli üçün əsas ola bilməz. Bu problemin həllinə daha geniş istiqamətləri özündə birləşdirən kompleks yanaşma tələb olunur:

- monetar siyasətdən səmərəli istifadə etmək;
- kreditlərin istifadəsi üzərində nəzarəti gücləndirmək;
- tam əsaslandırılıla bilməyən kapital qoyuluşlarının dayandırılması;
- monetar siyasətdən ehtiyatla istifadə;
- bəzi strateji sahələrin xammal və məhsullarla təmin edilməsini özündə

birləşdirən birbaşa nəzarətin olması.

Hal-hazırda, kəmiyyət nəzəriyyəsi az da olsa öz əhəmiyyətini itirməsinə baxmayaraq, bəzən qiymətlərin ümumi səviyyəsinin dəyişməsi pul kütləsinin dəyişməsi ilə də müəyyən edilir. Qiymətlərin ümumi səviyyəsinin dəyişməsi əsas etibarılı ilə sahibkarların, istehlakçıların və hökumətin məcmu xərclərinin artmasına səbəb olur.

Artıq tələbin aradan qaldırılması metodları pul siyasətinin təqdim etdiyi metodlara nisbətən maliyyə siyasəti tərəfindən təqdim edilən metodlar daha səmərəlidir. Adətən inflyasion təzyiq dövründə faiz dərəcəsi yüksək olur və investisiya, istehlak məsrəflərinə əhəmiyyətli təsir göstərə bilmir. Əgər pul siyasəti tədbirləri mütəmadi olaraq böyük həcmdə həyata keçirilərsə, bu zaman onlar əks təsir də göstərə, yeni inflyasiyanı daha da artırma bilər.

Fikrimizcə, təkə pul siyasəti vasitəsilə iqtisadiyyatda dayanıqlı stabilliyə nail olmaq üçün yeganə alət ola bilməz. Lakin maliyyə siyasəti və hökumətin həyata

keçirdiyi digər istiqamətlərdəki tədbirlərlə birlikdə bu məqsədə çatmaq üçün pul siyasəti köməkçi rol oynaya bilər.

Eyni zamanda, pul siyasəti öz təbiətinə görə də inflyasiyanın qarşısını almaqda yeganə vasitə ola bilməz. Çünki müasir cəmiyyətdə xərclərin həcmi pul təklifinin azaldılması və ya artırılması, kreditlərin genişləndirilməsi və ya əksinə azaldılması yolu ilə ciddi nəzarətdə saxlamaq konsepsiyasının tam reallaşması şübhə doğurur. Sərvətin bir tərəfdən daşınmaz əmlak və əmtəələr, digər tərəfdən isə pul kateqoriyasına bölünməsinə nəzərə alsaq, onda sərvəti mülkiyyət hüquqları ilə xarakterizə etmək olar. Demək olar ki, bu zaman pulun keçid formasına malik olan likvid aktivlərin iri həcmi yaranır, hökumət borclarının artımı likvid aktivləri artırır, qısamüddətli hökumət öhdəlikləri isə pula çevrilməyə çox yaxın olmaqla bərabər əmanət depozitlərinin həcmi də artırmalı olur. Belə bir şəraitdə isə pulların miqdarına nəzarət etməklə xərclərin səviyyəsini nəzarətdə saxlamaq xeyli çətinləşir.

Pul təklifini mümkün qədər kəskin surətdə azaltmaqla, qısa bir zamanda inflyasiyaya son qoya bilərik. Lakin inflyasion inkişafda pulun miqdarının azaldılmasına qarşı mübarizə aparmaq ciddi problemlər yarada bilər.

Təcrübə göstərir ki, milli gəlir artıqda pul kütləsi də artır. Lakin sonuncunun artımı milli gəlirin artımına nisbətən daha sürətlə baş verir. Nəticədə isə gəlirə nisbətən pul kütləsinin miqdarı xeyli artmış olur.

Pulların neytrallığı nəzəriyyəsinə görə pul təklifi dəyişilməz qaldıqda pul gəlirləri də dəyişilməz olur. Eyni zamanda məhsuldarlığın yüksəldilməsi qiymətlərin aşağı düşməsinə səbəb olur. Bu da pulun kəmiyyət nəzəriyyəsinə uyğundur. Bu nəzəriyyəyə görə pulların miqdarının istənilən cür dəyişməsi məhsuldarlıqdan asılı olaraq qiymətlərin tez-tez dəyişilməsi ilə nəticələnən pul gəlirlərinin də dəyişilməsi ilə müşayiət olunur.

Miqdar nəzəriyyəsinə əsasən pulların miqdarının artması gəlirlərin də proporsional olaraq artmasına səbəb olmasına baxmayaraq, gəlirlərin artımı isə pulların miqdarını artırmadan baş verə bilmir.

Milli gəlirin artması mütləq olaraq pul təklifinin artması ilə əlaqədardır. Lakin pulların miqdarının artması pul gəlirlərinin səviyyəsinin yüksəlməsinə cüzi təsir göstərə bilər.

Eyni zamanda qeyd etmək lazımdır ki, şəraitdən asılı olaraq pulların miqdarı milli gəlirə müxtəlif dərəcələrdə təsir göstərə bilər. Milli gəlirlə pulların miqdarı arasında mürəkkəb və şəraitdən asılı olaraq dəyişkən asılılıq mövcuddur.

Fikrimizə, pul təklifinin müəyyən artımı olmayana qədər milli gəlirin səmərəli və uğurlu artımı baş verə bilmir. Pul kütləsinin artımı həm qiymətlərin ümumi səviyyəsinin yüksəlməsi, həm də məhsul buraxılışının həcmnin artması ilə əlaqədar ola bilər. Təklifin qiymətlərin dinamikasından asılılığını nəzərə alaraq belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, əgər pul gəlirləri real gəlirlərdən tez artmırsa, məşğulluğun genişlənməsi və məhsul istehsalının çoxalması ciddi maneələrlə qarşılaşmadan baş verə bilməz. Əgər pul gəlirləri məhsul buraxılışına nisbətən sürətli artarsa vəziyyət daha da ağırlaşmağa bilər. Dəyişkən vəziyyətdən asılı olaraq pul gəlirlərinin real gəlirlərə nisbətən artım tempinin məşğulluğu və məhsuldarlığı təmin edən optimal variantı mövcuddur.

Fərdi investisiyaların sürətli genişlənməsi bir qayda olaraq dövrüyyəyə yeni pulların buraxılması hesabına maliyyələşdirilməlidir. Bu pullar bazara əmtəə və xidmətlərin alınması məqsədilə buraxıldığı üçün buna uyğun olaraq gəlir də artır ki, bu zaman istehlakın səviyyəsi müvəqqəti olaraq ləngiyir. Yeni, daha yüksək gəlir istehlakı çıxmaq şərti ilə investisiyaların yeni axınına imkan yaradır.

Xərclərin xalis artımı isə yeni pullar hesabına təmin ediləcəkdir. Beləliklə, belə bir qənaətə gəlmək olar ki, fərdi investisiyaların və hökumət xərclərinin artımının səmərəliliyi pul təklifi artmayana qədər tam hesab edilə bilməz.

Təcrübə göstərir ki, yeni məzənnə rejiminə keçid zərurəti valyuta böhranı ilə əlaqədar meydana gəlir və tədricən həyata keçirilir. Çünki, burada mövcud məzənnə rejiminin qorunub saxlanması valyuta ehtiyatlarının həddən artıq tükənməsi təhlükəsi yaratmır. Valyuta bazarında xarici valyuta təklifinin tələbi üstələməsi şəraitində mövcud valyuta rejiminin saxlanması izafi pul ekspansiyasına gətirib çıxarır ki, bu da yüksək inflyasiyaya yol açmağa bilər. Bununla əlaqədar olaraq pul kütləsinin inflyasion artımının qarşısını almaq yollarından biri kimi son vaxtlar daha sərbəst məzənnə rejiminə keçidi zəruri edir.

Böyük miqdarda xarici valyutanın ölkəyə daxil olması və onun konvertasiyası, genişləndirilmiş fiskal siyasətin həyata keçirilməsi nəticəsində dövrüyyədə olan pul kütləsi həcmnin artması fonunda izafi pul kütləsinin müxtəlif maliyyə alətlərinə

cəlbolunma mexanizminin kifayət qədər inkişaf etməməsi monetar inflyasiyanın inflyasiya yaradan amillər arasında iştirak payını artırmaqdadır. Son zamanlar xarici valyuta hasilatının çoxalması, bankların likvidliyinin artması, milli valyutanın revalvasiyası aktiv valyuta müdaxiləsini sürətləndirmiş və son nəticədə pul bazası genişlənmişdir. Odur ki, bir tərəfdən pul bazasının genişlənməsi hesabına iqtisadi yüksəlişin müşahidə olunması, digər tərəfdən də inflyasiya meyllərinin güclənməsinə gətirib çıxarıb. Eyni zamanda cari ildə dövlət xərclərinin kəskin artımı üzərində qurulan genişləndirilmiş fiskal siyasətin önə çəkilməsi bir tərəfdən məcmu tələbi stimullaşdırmaqla, digər tərəfdən isə pul aqreqlərinin dinamikasında artıma doğru dəyişikliyi şərtləndirməklə inflyasiya yaradan amilləri fəallaşdırmış, onu yaşadan motivləri isə gücləndirmişdir. Mövcud fiskal siyasətin hər iki effektinin inflyasiyaya təsirini azaltmaq üçün həyata keçirilən tədbirlər getdikcə öz effektini itirməkdədir. Tədqiqatlar göstərir ki, manatın əksər xarici valyutalara nisbətdə bahalaşması fonunda fiziki şəxslərin manatla əmanətlərinin artım tempi xarici valyuta ilə əmanətlərin artım tempini kəskin şəkildə üstələmişdir.

Fikrimizcə, manatın alıcılıq qabiliyyəti ilə başqa dönərli valyutalara nisbətən məzənnəsinin möhkəmlənməsi heç də eyni şey deyil. Ötən il manat dönərli valyutalara nisbətən məzənnəsinə möhkəmləndirsə də, il ərzində o, inflyasiya nəticəsində alıcılıq qabiliyyətini xeyli itirib. Bu həm ixracı stimullaşdırmaq aspektin, həm də əhalinin sosial vəziyyətini yaxşılaşdırmaq baxımından səmərəli deyildir.

Manatın başqa valyutalara nisbətdə məzənnəsi yüksəlməsi daxili istehsalda məhsulların maya dəyərində də təsirsiz keçmir. Çünki həmin məhsulun dünya bazarında rəqabət aparmaq imkanları zəifləyir. Belə olan halda yerli müəssisələrin ixrac qabiliyyətini müdafiə etmək üçün hökumətə milli valyutanın başqa dönərli valyutalara nisbətən məzənnəsinin azalmasına və eyni zamanda daxildə alıcılıq qabiliyyətinin yüksəldilməsinə çalışmaq lazımdır.

Mərkəzi Bankın valyuta bazarında alışyönlü iştirakının əvvəlki ilə nisbətən azalması pul kütləsinin ekspansiv artımına da əhəmiyyətli məhdudlaşdırıcı təsir göstərmişdir, yəni hal-hazırda valyuta müdaxilələri tarazlaşdırılmış və dinamik qaydada aparılır ki, bu da aşağıdakı nəticəyə gəlməyə imkan yaradır:

Monetar amillərin inflyasiyaya təsirinin nisbətən aşağı olmasını nəzərə almaq;

İnflyasiyanın aşağı düşməsində sərt pul-kredit siyasətini davam etdirmək.

Manatın revalvasiyası mühüm antiinflyasiya faktorudur.

Daha yüksək inflyasiya revalvasiyaya nisbətən daha təhlükəlidir;

İnflyasiya həm ixracatı, həm də daxili istehsalı birbaşa bahalaşdırmaq imkanına malikdir.

Fiskal siyasət məcmu tələbin bütün komponentləri – istehlak, investisiya, ixrac üzrə pula tələbin artmasına şərait yaradır.

Makroiqtisadi sabitliyin qorunması üçün pul emissiyasının məqbul həddi müəyyən edilməlidir.

Milli valyutanın alıcılıq qabiliyyətinin artmasına nail olmaq.

Dollarlaşma səviyyəsinin azalması məqsədi ilə daha ciddi tədbirlər görmək.

Böyük həcmli xarici investisiyaların və xarici kreditlərin cəlb olunması valyuta bazarına təzyiqi daha da artırır.

Fiskal ekspansiya manatın kursunun möhkəmlənməsini təmin edə bilər.

Yüksək inflyasiya və devalvasiya şəraitində nominal dəyərini əhəmiyyətli dərəcədə itirmiş milli valyutanın davamlı iqtisadi sabitlik şəraitində denominasiyası məqsədemüvafiqdir.

Hal-hazırda valyuta bazarında proqnozlaşdırılan iri həcmli valyuta təzyiqi şəraitində manatın məzənnəsinə və ölkənin strateji xarici ticarət şəraitində neqativ təsirini neytrallaşdırmaq üçün valyuta bazarında aktiv sterilizasiya siyasəti həyata keçirilməlidir. Məhz buna görə qiymətli kağızlar bazarının effektivliyi ondan ibarətdir ki, əhalinin əlində olan sərbəst pul kütləsi qiymətli kağızlara investisiya edilməklə inflyasiyanın qarşısı xeyli dərəcədə alınır. Digər tərəfdən, əsas amillərdən biri də odur ki, ölkəyə daxil olan pul vəsaitlərinin qonşu ölkələrin qiymətli kağızlar bazarına yerləşdirilməsi həyata keçirilsin.

Təcrübə göstərir ki, hər hansı bir ölkədə yüksək işsizlik şəraitində məcmu xərclərin dəyişməsi qiymətlərin ümumi səviyyəsinə çox cüzi təsir göstərdiyi bir şəraitdə məhsul istehsalına isə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərə bilər. Məşğulluğun səviyyəsi

yüksək olan şəraitdə isə məcmu məsrəflərin artması qiymətlərin ümumi artımına səbəb olur. Belə halda inflyasiyanı nəzarətdə saxlamaq üçün məcmu xərcləri daimi nəzarətdə saxlamaq lazımdır.

Fikrimizcə rasionallaşdırma və qiymətlər üzərində nəzarət tədbirləri digər əmtəələrə nisbətən ərzaq məhsullarının qiymətlərinin kəskin artmasının qarşısını qismən də olsa ala bilər.

Qiymətlərin artmasının qarşısını almaq üçün vergiyə cəlb etmənin elə bir proqramını işləyib hazırlamaq lazımdır ki, hətta nəzarətin zəif olduğu bir şəraitdə belə istehlak və fərdi xərclərin məhdudlaşdırılması ilə yanaşı qiymətlərin ümumi səviyyəsinin artımının qarşısını da ala bilsin. Vergiyə cəlb etmə ilə sahibkarlara və ayrı-ayrı fərdlərin gəlirlərinin azalması qiymətlərin səviyyəsinin artmasının qarşısını almaq üçün kifayət qədər güclü vasitə olmaqla yanaşı, eyni zamanda istehsalın genişləndirilməsini də məhdudlaşdırma bilər.

14 .MALIYYƏ HÜQUQUNUN ANLAYIŞI

Maliyyə hüququ milli hüquq sistemində özünəməxsus yer tutaraq, adından da göründüyü kimi, predmetinin əsasını maliyyə münasibətləri təşkil edən hüquq sahəsidir.

Məlumdur ki, maliyyə münasibətləri başqa münasibətlərdən aşağıdakı əlamətlərinə görə fərqlənir:

- bu münasibətlər bir qayda olaraq, pul münasibətləridir;
- bu münasibətlər pul vəsaitlərinin bölgüsü münasibətləridir;
- bu münasibətlər ekvivalentsiz münasibətlərdir, burada pul vəsaitlərinin yalnız birtərəfli hərəkəti vardır;
- bu münasibətlərdə pul vəsaitləri maliyyə ehtiyatları formasında hərəkət edir.

Bu əlamətlər maliyyə hüququnun özünün spesifik tənziyyət dairəsinə malik olmasını sübut edir.

Maliyyə hüququ-ictimai inkişafın hər hansı bir dövründə dövlətin vəzifə və funksiyalarının həyata keçirilməsinin təmin olunması üçün maliyyə fəaliyyəti prosesində meydana çıxan ictimai münasibətləri nizama salan hüquq normaları məcmusu"dur.

Maliyyə hüququ - müstəqil hüquq sahəsidir. Onun müstəqil hüquq sahəsi olması məsələsi hələ sovet dövründə qızğın diskussiyaların predmeti olmuşdur. Bu

mübahisələrə 70-ci illərin əvvəllərində son qoyuldu. İlk dəfə maliyyə hüququnun yeri məsələsi rus hüquqşünas alimi R.O.Xalfina tərəfindən 1952-ci ildə irəli sürülmüşdür. Lakin o, maliyyə hüququnun dövlət və inzibati hüquqdan törəmə olduğunu israr edirdi. R.O.Xalfinanın bu fikrini M.P.Piskotin və S.D.Sipkin də müdafiə edirdilər.

«Maliyyə hüququ heç də adları çəkilən sahələrə oxşar olmayıb, özünün spesifik tənzimləmə predmetinə malik müstəqil hüquq sahəsidir». Bu fikrin müəllifi maliyyə hüququnu, onun yerini təhlil edərək özünün elmi-nəzəri baxışları ilə hüquq elmində Sankt - Peterburq elmi məktəbinin yaradıcısı kimi tanınmış alim Y.A.Rovinski idi. Onun fikrincə, maliyyə hüququnun hüquq sistemində yeri onunla izah olunur ki, o, müstəqil hüquq sahəsidir. Mütərəqqi baxışlarına görə də keçmiş sovetlər ölkəsində Y.A.Rovinski maliyyə hüququnun yaradıcısı kimi tanınırdılar.

Sonrakı illərdə (70-ci illərdə) V.V.Besçerevniç Rovinskinin nəzəri fikirlərinə istinadən söyləmişdir ki, maliyyə hüququ başqa digər hüquq sahələrindən törəməyib, dövlət hüququ və inzibati hüquqla birlikdə müstəqil sahə kimi yaranmışdır.

Ölkəmizdə bazar münasibətlərinin müasir inkişaf şəraitində bir daha sübut olunur ki, maliyyə hüququ hazırda ən aktual və zəruri sahələrdən biridir. Belə ki, dövlət bazar münasibətləri şəraitində maliyyə mexanizmlərindən (vergi, kredit, sığorta və s.) bazar iqtisadiyyatını idarə etmək üçün istifadə edir.

Hələ (XIX əsrin axırlarından başlayaraq maliyyə haqqında elmin əhəmiyyətinə böyük diqqət verilirdi. Qeyd olunurdu ki, maliyyə haqqında elm maliyyə təsərrüfatı haqqında elmdir. Onun tədqiqat obyektini məhz həmin «təsərrüfat» təşkil etməlidir. Maliyyə təsərrüfatı isə gəlirlərin əldə olunması, onların xərclənməsi və təsərrüfatçılığın yekunlarına qiymət verməkdən ibarətdir. Əgər hesab etsək ki, maliyyə haqqında elmin də, maliyyə hüququnun da predmetlərini «dövlətin maliyyə təsərrüfatı» təşkil edirsə, onda bu mövqenin nə qədər doğru olduğunu görmüş oluruq.

Hüquq ədəbiyyatında belə bir fikir də səslənir ki, əgər maliyyə hüququ haqqında XIX əsrin axırlarındakı mövqelər və konsepsiyalar sovet dövründə də qorunub saxlanılsa idi, onda maliyyə hüququ ictimai münasibətlərin ən mühüm dairəsini əhatə edən super sahə kimi inkişaf etmiş olardı.

Fransız hüquqşünası Pol Mari Qodme hesab edir ki, maliyyə və iqtisadiyyatın əlaqəsi, iqtisadi siyasətin çevikliyi, maddi nemətlərin mənimsənilməsi imkanının olması

tələb edir ki, dövlət maliyyəsi xüsusi dövlət normaları ilə rəqlament olunsun. Bu normalar, a) müvafiq həcmlərdə vəsaitlərə sərəncam verməyə; b) vəsaitlərin hərəkətlərini dəqiq nəzərə almağa; c) həmin vəsaitlərin ümumi maraqlara uyğun istifadə olunmasını təmin etməyə imkan verir. Bu normalar həyatın bütün tərəflərinə - iqtisadiyyata və siyasətə təsir edərək müstəqil hüquq sahəsini əmələ gətirirlər,

Prof.Voronova L.K. hesab edirdi ki, maliyyə hüququnun əhəmiyyəti ondadır ki, onun təsir dairəsinə dövlətin bütövlükdə maliyyə sistemi daxildir. Maliyyə sisteminin hər bir həlqəsi müəyyən dairə maliyyə münasibətlərini əhatə edir.

Beləliklə Maliyyə hüququ nəinki müstəqil hüquq sahəsidir, o, habelə ümumi hüquqdur. Ümumi hüquq olmaqla. maliyyə hüquq münasibətlərində dövlət iradəsi, dövlətin mənafeyi əsas yer tutur.

15 MALİYYƏ HÜQUQUNUN PREDMETİ VƏ METODU

Beləliklə, maliyyə hüququ müstəqil hüquq sahəsi kimi, həmin sahənin normaları ilə nizama salınan ictimai münasibətlər dairəsinə, yəni özünün predmetinə malikdir.

Maliyyə hüququnun predmetini dövlət və bələdiyyələrin həyata keçirdikləri maliyyə fəaliyyəti prosesində meydana çıxan münasibətlər təşkil edir. Başqa sözlə, dövlətin və bələdiyyələrin həyata keçirdiyi maliyyə fəaliyyəti elə özlüyündə maliyyə hüququnun tənzimləmə predmetidir.

Maliyyə hüququnun predmetini təşkil edən maliyyə münasibətlərini, prof. Karaseva M.V. maliyyə fəaliyyətinin funksiyalarına görə aşağıdakı qaydada qruplaşdırır:

- a) pul vəsaitləri fondunun səfərbər olunması ilə əlaqədar münasibətlər;
- b) dövlətin maliyyə ehtiyatlarının bölüşdürülməsi ilə əlaqədar münasibətlər;
- c) maliyyə ehtiyatlarından istifadə olunması ilə əlaqədar münasibətlər;
- d) maliyyə ehtiyatlarının hərəkəti üzərində nəzarət ilə əlaqədar münasibətlər;
- e) pul nişanlarının emissiyası ilə əlaqədar münasibətlər.

Birinci qrupa büdcəyə vergi və rüsumların yığılması, dövlət xəzinəsinə könüllü ianələr, dövlət kreditinin yerləşdirilməsi üzrə münasibətlər aid edilir.

İkinci qrupa büdcə tənzimlənməsinin gedişində, dotasiya, subsidiya, subvensiyaların ayrılması üzrə münasibətlər daxil edilir.

Üçüncü qrupa büdcə maliyyələşdirilməsindən istifadə ilə əlaqədar yaranan münasibətlər daxil edilir.

Dördüncü qrupa büdcə və vergi nəzarəti, bank nəzarəti, valyuta nəzarəti və s. nəzarətin həyata keçirilməsi üzrə münasibətlər daxil edilir.

Beşinci qrupa pul nişanlarının emissiyası, yəni pul kəsilməsi (buraxılması) ilə əlaqədar münasibətlər aid edilir.

Maliyyə hüququnun predmetini təşkil edən maliyyə münasibətləri onlarda iştirak edən subyektlərdən asılı olaraq aşağıdakı qaydada bölünür:

- dövlətin maliyyə fəaliyyətini həyata keçirən orqanlarla hüquqi və fiziki şəxslər arasında münasibətlər;

- maliyyə fəaliyyətini həyata keçirən dövlət orqanlarının öz aralarında olan münasibətlər.

Bunlardan başqa, maliyyə fəaliyyəti prosesində yaranan maliyyə münasibətləri iqtisadi meyara görə də iki qrupa bölünür:

- 1) maliyyə xarakterli münasibətlər;
- 2) maliyyə xarakterli olmayan münasibətlər.

Maliyyə xarakterli münasibətlərə pul vəsaitlərinin hərəkətinin olduğu, habelə bölgü əlamətləri olan münasibətlər aiddir. Məsələn, vergi və sair ödəmələrin alınması ilə əlaqədar, yaxud büdcədən maliyyələşdirmə ilə əlaqədar münasibətlər.

Maliyyə xarakterli olmayan münasibətlər (qeyri-maliyyə münasibətləri) də dövlət və bələdiyyələrin həyata keçirdikləri maliyyə fəaliyyətinin məzmununu təşkil edir. Lakin iqtisadi cəhətdən maliyyə xarakterli olmadığına baxmayaraq, bunlar maliyyə münasibətləri yaratmağa, onları qaydaya salmağa, onların inkişafını təmin etməyə xidmət edir. Məsələn, vergi və rüsumlar müəyyən etmədən, büdcələr təsdiq edilmədən, maliyyə nəzarəti təşkil etmədən və s. dövlətin maliyyə fəaliyyəti həyata keçə bilməz. Deməli, maliyyə qanunvericiliyinin hazırlanıb təsdiq olunması, büdcələrin hazırlanıb təsdiq olunması, maliyyə nəzarəti formalarının müəyyən olunması maliyyə münasibətləri yox, maliyyə münasibətlərini yaratmağa xidmət edən qeyri-maliyyə münasibətləridir.

Nəhayət, dövlətin maliyyə fəaliyyətinin məzmununu təşkil edən bütün münasibətlər maliyyə-hüquqi tənzimətdən asılı olaraq aşağıdakı münasibətlərə bölünürlər:

- 1) büdcə münasibətləri;
- 2) büdcədən kənar məqsədli fondların təşkili və icra olunması ilə əlaqədar münasibətlər;
- 3) müəssisələrin, təşkilatların, idarələrin pul vəsaiti fondlarının yaradılması və bölüşdürülməsi ilə əlaqədar münasibətlər;
- 4) vergi münasibətləri;
- 5) dövlətin daxili borcları ilə əlaqədar münasibətlər;
- 6) smeta-büdcə maliyyələşdirilməsi üzrə münasibətlər;
- 7) dövlət büdcədən kənar maliyyələşdirmə üzrə münasibətlər;
- 8) büdcə kreditləri üzrə münasibətlər;
- 9) dövlət sığortası üzrə münasibətlər;
- 10) pul dövriyyəsi üzrə münasibətlər;
- 11) hesablaşma münasibətləri;
- 12) valyuta tənzimi ilə əlaqədar münasibətlər.

M.V. Karaseva maliyyə-hüquqi tənzimetmənin predmetini maliyyə-hüquq institutları üzrə təsnifatını məhz bu şəkildə müəyyən edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, maliyyə-hüquqi institutlara görə münasibətlərin dairəsi daha bir neçə münasibətlə də tamamlanmalıdır:

- 1) qiymətli kağızların maliyyə-hüquqi tənzimi ilə əlaqədar münasibətlər;
- 2) bank kreditləşdirilməsi ilə əlaqədar münasibətlər;
- 3) dövlət xərcləri ilə əlaqədar münasibətlər.

Bütün sadalanan münasibətlərin böyük əksəriyyəti dövlət və bələdiyyələrin maliyyə sahəsində fəaliyyəti gedişində yaranan münasibətlərdir. Lakin bəziləri ikili xarakterdə olan münasibətlərdir: onlardan bəziləri mülkü hüququn da predmetini təşkil edirlər. Məsələn, hesablaşma, bank kreditləşdirilməsi ilə əlaqədar münasibətlər, qiymətli kağızlarla bağlı münasibətlər. Bu münasibətlərin sırf maliyyə-hüquqi xarakteri onların hər birinin hansı tənzimetmə metodu ilə nizama salındığı aydınlaşdırıldıqda müəyyən olunur.

Maliyyə hüququnun metodu

Hüquq sahələri hüquq sistemində bir-birindən tənzimətmə predmetinə görə fərqlənir. Lakin bu meyar bəzən kifayət etmir. Çünki, tənzimətmə predmetinə görə bir sahənin predmeti o biri sahənin predmeti ilə bəzən kəşifir. Bunu maliyyə hüququnun nümunəsində müşahidə etdik. Və müəyyən etdik ki, heç də bəzi münasibətlərə sırf maliyyə-hüquqi münasibət kimi qiymət vermək mümkün olmur. Maliyyə hüququnu başqa hüquq sahəsinədən fərqləndirən əlavə meyar hüquqi tənzimətmə metodudur.

Maliyyə hüququnun əsas tənzimətmə metodu hakimiyyət göstərişləri metodudur. Bu metodun əsas mahiyyəti ondadır ki, maliyyə fəaliyyətinə dair hər məsələnin həlli dövlətin iradəsi ilə həyata keçirilir. Dövlət-yəni onu təmsil edən orqan və ya bələdiyyələr məcburi göstərişlər - qanunlar, qanun qüvvəli aktlar, qərarlar verir ki, bunlar da hüquq münasibətinin digər tərəfi üçün məcburi xarakter daşıyır.

Hakimiyyət göstərişləri maliyyə hüquqi tənzimətmənin metodu kimi özünün xüsusiyyətlərinə malikdir:

1) belə tənzimətmədə pozitiv məcburetə vardır və o, üstünlük təşkil edir. Mülkü hüquqi-tənzimətmədə icazə verilmə (imkan vermək) əsas yer tutur, cinayət hüququna isə - qadağanlar xasdır. Dövlət hakimiyyət göstərişləri verərkən subyektlərə onların icrasını məcbur edir.

2) hakimiyyət göstərişləri metodu imperativ xarakter daşıyır. Bu, dispozitivliyə əksdir. Maliyyə hüququnun subyektləri bir qayda olaraq, öz təşəbbüsləri ilə maliyyə hüquq və vəzifələrin həcmi dəyişə bilməzlər. Onlar qanunvericiliklə müəyyən olunan hüquqlara malik olur və vəzifələri yerinə yetirirlər.

3) hakimiyyət göstərişləri metodu üçün xarakterik xüsusiyyətlərdən biri də konformist xarakterə malik olmalarıdır. Maliyyə-hüquqi tənzimətmə metodunda konformizm mülki-hüquqi tənzimətmədə hüquqi təşəbbüskarlığa əks olan xüsusiyyətdir. Bu o deməkdir ki, maliyyə hüququnun subyektləri maliyyə hüquq münasibətlərində öz iradəsi, öz təşəbbüsləri ilə deyil, dövlət orqanlarının müvafiq göstərişləri əsasında iştirak edirlər.

4) nəhayət, maliyyə-hüquqi tənzimətmə metodunun xarakterik əlaməti maliyyə hüququnun subyektlərinin hüquqi qeyri-bərabərliyidir. Bu o deməkdir ki, maliyyə hüquq münasibətlərində bir tərəf hüquqi-hakimiyyət səlahiyyətinə malik olur, digər tərəfdə (məsələn, hüquqi və fiziki şəxslərdə) isə bu yoxdur.

Hakimiyyət göstərişləri metodu maliyyə-hüquqi tənzimləmədə digər metod kimi zəmanət və razılaşdırma metodu ilə bir-gə iştirak edir. Zəmanət metodu başlıca olaraq dövlət orqanları arasında olan maliyyə münasibətlərinin tənzim edilməsində tət-biq olunur. Razılaşdırma metodu çox az-az hallarda tənzimləmə metodu kimi istifadə olunur. Bu metod başlıca olaraq dövlətin maliyyə fəaliyyətini həyata keçirən orqanlar arasında, bəzən də maliyyə-hüquqi müqavilə bağlamış tərəflər arasında yaranan münasibətlərin nizama salınmasında istifadə olunur.

16 .MALİYYƏ HÜQUQ MÜNASİBƏTLƏRİNİN XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Maliyyə hüquq münasibətləri, maliyyə hüquq normaları ilə nizama salınan ictimai münasibətlərdir ki, onların iştirakçıları konkret hüquq və vəzifələrin daşıyıcısıdırlar. Münasibət iştirakçıları dövlətin pul vəsaitlərinin yaradılması, bölüşdürülməsi və istifadə olunması üzrə maliyyə hüquq normalarında və göstərişlərində müəyyən olunan davranış qaydalarını realizə edirlər.

Maliyyə hüquq münasibətləri bir hüquqi kateqoriya kimi özünəməxsus xüsusiyyətlərə malikdirlər.

- Əvvəla, maliyyə hüquq münasibətləri dövlətin, habelə bələdiyyələrin pul fondlarının və gəlirlərinin planlı surətdə yaradılması prosesində, başqa sözlə, dövlətin və bələdiyyə orqanlarının maliyyə fəaliyyəti prosesində yaranır.

- Digər xüsusiyyət ondan ibarətdir ki, bu münasibətlər pul vəsaitləri, yeni dövlətin maliyyə ehtiyatları ilə əlaqədar baş verir. Başqa sözlə, maliyyə hüquq münasibətlərinin obyektində pul olduğundan maliyyə hüquq münasibətləri əmlak münasibətlərinin bir növüdür, yəni əmlak xarakterlidir. Maliyyə münasibətlərinin istənilən növünü götürsək, bu obyekt özünü mütləq bürüzə verir. Məsələn, vergi hüquq münasibətləri vergilərin ödənilməsi ilə bağlıdır, vergi və ödəmələr isə pul formasındadırlar.

- Maliyyə hüquq münasibətlərini xarakterizə edən xüsusiyyətlərdən biri də onun, mahiyyət etibararı ilə, iqtisadi münasibətlər olmasıdır. Bu xüsusda Y.A.Rovinski qeyd edirdi ki, maliyyə hüquq münasibətlərinin mühüm xüsusiyyəti odur ki, onlar əslində iqtisadi münasibətlərin müəyyən növü olan maliyyə münasibətlərinin hüquqi formasıdır.

- Maliyyə hüquq münasibətlərinin başqa bir xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, bu münasibətlərin bir tərəfində həmişə dövlət, yəni onun səlahiyyətli orqanı, ya da

bələdiyyə iştirak edir. Dövlət(bələdiyyə) bu münasibətlərdə zəruri subyektdir. Bu onunla əlaqədardır ki, maliyyə fəaliyyəti cəmiyyətin mənafeyi naminə məhz dövlət və ya bələdiyyə tərəfindən həyata keçirilir. Yəni, dövlət (bələdiyyə) pul vəsaitlərinin dövlətin pul fondlarına daxil olmasını təşkil edir, həmin vəsaitləri planlı qaydada bölüşdürür və onlardan istifadəyə nəzarət edir.

Maliyyə hüquq münasibətlərini xarakterizə edən xüsusiyyətlərə kompleks şəkildə baxmaq lazımdır. Çünki onlar məcmu halda maliyyə hüquq münasibətlərini dövlət-hakimiyyət xarakterli əmlak (pul) münasibəti kimi xarakterizə edir.

Maliyyə hüquq münasibətlərini səciyyələndirən bu xüsusiyyətlər onları hüquq münasibətlərinin digər növlərindən, məsələn, inzibati, mülki və s. hüquq münasibətlərindən fərqləndirir. Əgər inzibati hüquq münasibətlərinə nəzər salsaq, müəyyən edirik ki, məsələn, inzibati cərimələrin tətbiqi də pul formasındadır və onların tətbiqi heç də həmişə maliyyə fəaliyyətindən irəli gəlmir. Yəni onların tətbiqinin məqsədi dövlətin pul fondlarının yaradılması, bölüşdürülməsi və ya istifadəsi ilə bağlı deyil, məqsəd hüquq pozğunluğuna yol vermiş şəxsləri cəzalandırmaqdan ibarətdir.

Beləliklə, maliyyə hüquq münasibətlərində bir qayda olaraq 2 hüquqi ünsür vardır:

- 1) dövlət-hakimiyyət ünsürü;
- 2) əmlak ünsürü.

Bu ünsürlərin mövcudluğu maliyyə hüquq münasibətlərinin xüsusiyyətlərində öz əksini tapır.

Maliyyə hüquq münasibətləri müxtəlif əsaslara görə qruplaşdırılır. Hüquq ədəbiyyatında maliyyə hüquq münasibətləri, ilk növbədə, məzmununa görə növlərə bölünür. Belə ki, məzmununa görə maliyyə hüquq münasibətlərinin aşağıdakı növləri vardır:

- 1) büdcə hüquq münasibətləri;
- 2) büdcədən kənar pul fondlarının təşkili və bölüşdürülməsi ilə əlaqədar münasibətlər;
- 3) vergi hüquq münasibətləri;
- 4) pul dövriyyəsi ilə əlaqədar münasibətlər;

5) müəssisələrin pul fondlarının yaradılması və bölüşdürülməsi ilə əlaqədar münasibətlər;

- 6) valyuta hüquq münasibətləri;
- 7) hesablaşma hüquq münasibətləri;
- 8) sığorta hüquq münasibətləri;
- 9) kredit hüquq münasibətləri və s.

Maliyyə hüquq münasibətlərinin belə bölgüsü dövlətin maliyyə sisteminin strukturundan irəli gələn bölgüdür. Başqa sözlə, yuxarıda adı çəkilən münasibətlərin hər birisi maliyyə sisteminin ayrı-ayrı həlqələridir.

Maliyyə hüquq normalarının maddi və prosessual növlərinin mövcud olması ilə əlaqədar olaraq və həmçinin də hüquqi tənzimləmə obyektindən asılı olaraq, maliyyə hüquq münasibətlərinin də maddi və prosessual olmaqla iki növü vardır.

Maddi maliyyə hüquq münasibətləri vasitəsilə müəyyən maliyyə ehtiyatlarının toplanması, bölüşdürülməsi və istifadəsi üzrə subyektlərin hüquq və vəzifələri reallaşır. Maddi münasibətləri maddi hüquq normaları nizama salır. Məsələn, maddi hüquq norması kimi Azərbaycan Respublikasının hər il qəbul etdiyi Dövlət Büdcəsi haqqında Qanun normalarını göstərmək olar. Bu qanunun bütün maddələri müəyyən həcmdə pul vəsaitlərinin hərəkətini (gəlir və xərclər qismində) təsdiq edir. Bu qanunun icrası ilə bağlı münasibətlər maddi maliyyə münasibətləridir.

Prosessual maliyyə münasibətlərində dövlətin öz sərəncamına maliyyə ehtiyatlarının daxil olması, onların bölüşdürülməsi və istifadə olunmasının hüquqi forması əks olunur. Ona görə də prosessual subyektiv hüquq və vəzifələr maliyyə fəaliyyətinin müəyyən hüquqi forması və qaydasının tətbiqinə yönəlmişdir.

Maddi və prosessual maliyyə hüquq münasibətləri bir-birilə sıx bağlıdır. Prosessual münasibətlər məhz elə maddi hüquq və vəzifələrin reallaşması formasıdır. Maddi münasibətlərin tam və qanunauyğun həyata keçirilməsi üçün düzgün prosessual forma seçilməlidir. Məhz buna görə də, dövlətin maliyyə fəaliyyətinin keyfiyyəti bu fəaliyyətin prosessual tərəfinin təkmilləşdirilməsindən çox asılıdır.

17 .MALİYYƏ HÜQUQ MÜNASİBƏTLƏRİNİN SUBYEKTLƏRİ

Maliyyə hüququ, onun predmetinə daxil olan ictimai mü-nasibətləri nizama salmaqla, bu münasibətlərin subyektlərinin dairəsini müəyyən edir, onları hüquq və vəzifələrlə təmin edir.

Maliyyə hüquq münasibətlərinin subyektı - konkret mü-nasibətin real iştirakçısıdır. Maliyyə hüquq münasibətləri sub-yektləri aşağıdakılardır:

- 1) ictimai-ərazi vahidlikləri;
- 2) kollektiv subyektlər;
- 3) fərdi subyektlər.

Yaxud da maliyyə hüquq münasibətlərinin subyektlərini bu şəkildə qruplaşdırmaq olar:

- 1) dövlət (bələdiyyələr);
- 2) təsərrüfatlar (hüquqi şəxslər);
- 3) vətəndaşlar (fiziki şəxslər).

Münasibətin zəruri subyektı hesab edilən dövlət respub-ılika ərazisində maliyyə fəaliyyətini təşkil edir. Dövlət maliyyə hüquq münasibətlərinin digər iştirakçıları üçün icrası məcburi olan göstərişlər verir. Dövlətin pul fondlarının yaradılması, bölüşdürülməsi və istifadə olunması ilə əlaqədar verdiyi göstərişlər maliyyə-hüquq aktlarında ifadə olunur.

Maliyyə hüquq münasibətlərində dövlət adından aşağı-ıdaki dövlət orqanları çıxış edir:

- a) Azərbaycan Respublikası dövlət hakimiyyət və idarəçilik orqanları;
- b) Naxçıvan MR dövlət hakimiyyət və idarəçilik orqan ları;
- c) inzibati-ərazi vahidliklərinin (şəhər, rayon, şəhərlərdə rayon) yerli idarə orqanları.

Bildiyimiz kimi, maliyyə hüquq münasibətlərinin maddi məzmununu subyektlərin hərəkətləri, hüquqi məzmununu isə maliyyə hüquq normaları ilə müəyyən edilən subyektiv hüquq və vəzifələr təşkil edir.

Maliyyə hüquq münasibətlərinin zəruri subyektı olan dövlət nəinki subyektiv hüquq və vəzifələrə malikdir, o, haki-ımiyyət səlahiyyətinə malikdir. Ali və yerli hakimiyyət və idarə-çilik orqanlarının şəxsində dövlət bütün hüquqi vasitələri hərəkətə gətirir. Məsələn, dövlət maliyyə hüquq münasibətlərinin bir növü olan büdcə hüquq

münasibətlərində iştirak edən yeganə subyektdir. Kollektiv və fərdi subyektlər bu münasibətlərdə iştirak etmir. Respublika, (muxtar respublika) və həm də bələdiyyələr Konstitusiyanın 94, 138 və 144-cü maddələrində göstəriləyi kimi, müstəqil büdcələrə malik olmağa hüquqları vardır. Həmin ərazilərdə büdcə sahəsində hüquq və vəzifələri reallaşdırmaq üçün müstəqil büdcələr təşkil olunur və bu büdcələrin icrası ilə əlaqədar büdcə hüquq münasibətləri yaranmış olur.

Respublika, muxtar respublika və bələdiyyələr digər məliyyə hüquq münasibətlərinin - vergi, bank, sığorta, dövlət xərcləri, valyuta münasibətlərinin də əsas subyektdirlər.

Maliyyə hüquq münasibətlərində, əvvəldə deyildiyi kimi, kollektiv subyektlər də iştirak edir. Kollektiv subyektlərin dairəsi çox genişdir. Onlara qrup şəklində baxmaq məqsədemüvafiqdir:

dövlət hakimiyyət və idarəçilik orqanları;

- bələdiyyələr;

- özəl müəssisələr;

- dövlət müəssisələri;

- birliklər;

- idarələr;

- kəndli təsərrüfatları və s.

Əgər maliyyə münasibətlərinin digər tərəfində də hər hansı dövlət idarəçilik orqanı dayanırsa, bu orqan birinci subyekt olan dövlət orqanına münasibətdə təbəçilik mövqeyində dayanır.

Maliyyə hüquq münasibətləri subyektlərinin geniş dairəsini müəssisə və digər təsərrüfat, yaxud kommersiya təşkilatları təşkil edir. Qeyd edək ki, bu təsərrüfatların maliyyə hüquq münasibətlərinin subyektli olmasına onların müxtəlif təşkilati - hüquqi formalara malik olması və müxtəlif mülkiyyət formalarına aid olması qətiyyəən təsir etmir. Onlar dövlət büdcəsinə vergi və digər ödəmələrin köçürülməsi ilə əlaqədar vergi hüquq münasibətlərinin, dövlət büdcəsindən müxtəlif növ vəsaitlərin ayrılması ilə əlaqədar dövlət xərcləri ilə əlaqədar hüquq münasibətlərinin; kredit alınması üzrə bank krediti münasibətlərinin, habelə hesablaşma hüquq münasibətlərinin, valyuta əməliyyatlarında iştirak etməklə valyuta hüquq münasibətlərinin subyekti ola bilərlər.

Lakin belə münasibətlərə daxil olmaq üçün müəssisələr hüquqi cəhətdən müstəqilliyə, müstəqil maliyyə balansına və bankda müstəqil hesaba malik olmalıdırlar və əlbəttə ki, dövlət qeydiyyatından da keçməlidirlər. Bu və ya digər tələblər Azərbaycan Respublikasının Mülki məəcəlləsinin 4-cü fəsil 43-134-cü maddələrin tələblərindən irəli gəlir. Qanunvericilik maliyyə hüquq münasibətlərinin subyekt qismində müəssisələrin filiallarını da qəbul edir.

Maliyyə hüquq münasibətlərinin kollektiv subyektləri qrupunda dövlət müəssisələri də özünəməxsus yer tutur. Azərbaycan Respublikasında 1995-1998-ci illərdə dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsinə dair Dövlət Proqramına uyğun olaraq, «Dövlət müəssisələrinin səhmdar cəmiyyətlərinə çevrilməsi haqqında» 29 noyabr 1996-cı il tarixli Qanun qəbul edilmişdir. Dövlət müəssisələrinin özəlləşdirilməsi ilə səhmdar cəmiyyətlərinə çevrilən dövlət müəssisələrinin əsas təsisçisi dövlət, yaxud onun adından müvafiq icra hakimiyyəti orqanı çıxış edir. Müvafiq icra hakimiyyəti orqanı həmin səhmdar cəmiyyətlərinin ni-zamnamə kapitalındakı dövlətin payı həcmində cəmiyyətin fəaliyyətinə görə cavabdehdir.

Bazar münasibətləri şəraitində müxtəlif təşkilati formalara malik müəssisələr yaranır və fəaliyyət göstərir. Bunlar hüquqi şəxs statusu daşıyır və öz müstəqilliklərini qoruyub saxlayırlar. Bu cür birliklərə - ittifaqlar, assosiasiyalar, şirkətlər, holding kompaniyalar, sahələrarası birliklər, konsernlər və s. aiddir. Həmin birliklər müqavilə əsasında yaranaraq, kommersion hesablaşması, özünü maliyyələşdirmə, özünüidarə prinsipləri əsasında fəaliyyət göstərirlər. Əlbəttə ki, müvafiq hallarda maliyyə hüquq münasibətlərinin - vergi, kredit, hesablaşma, valyuta və s. münasibətlərinin subyekt olurlar.

Kommersion təşkilatı hesab edilməyən idarələr də öz vəzifələrini həyata keçirmək məqsədilə dövlət büdcəsindən onlara ayrılmış vəsaitlərdən istifadə olunması ilə əlaqədar olaraq maliyyə hüquq münasibətlərinin subyekt qismində çıxış edirlər.

Təsərrüfatlar - fərdi (ailəvi) xüsusi müəssisələr, kəndli kooperativləri, kəndli (fermer) təsərrüfatları da müstəqil təsərrüfat subyekt olmaqla kollektiv subyektlərə aid edilir. Bu təsərrüfatlar dövlətə vergilər və digər ödəmələr ödənilməsi üzrə vergi hüquq münasibətlərində, büdcə vəsaitlərindən istifadə üzrə maliyyə-kredit münasibətlərində, hesablaşma hüquq münasibətlərində iştirak etmiş olurlar.

Maliyyə hüquq münasibətlərində kollektiv subyektlər qismində Azərbaycan Respublikası ərazisində xarici dövlətlərin müvafiq təşkilatları tərəfindən yaradılan və hətta, bütövlükdə xarici kapital hesabına, lakin respublika qanunvericiliyinə əsasən yaradılan və fəaliyyət göstərən xarici hüquqi şəxslər də iştirak edirlər. Onların maliyyə hüquq münasibətlərində iştirakı rezidentlik prinsipinə əsaslanır. Rezidentlik dedikdə, xarici hüquqi şəxsin olduğu yerin respublika ərazisi hesab olunması deməkdir.

Əlbəttə, xarici hüquqi şəxslər - xarici şirkətlər, firmalar, kiçik müəssisələr və s. ilk növbədə vergi hüquq münasibətlərinin subyektı olurlar. Bu onunla əlaqədardır ki, təhvilatı-hüquqi formasından asılı olmayaraq, xarici hüquqi şəxslər respublikada yaradılsa, deməli, onlar respublikaya məxsus mənbələrdən sənaye, tikinti, neft sənayesi, kənd təsərrüfatı, nəqliyyat, ticarət, kimya və s. sahələrindən - gəlir əldə etmiş olurlar. Buna görə də onlar Azərbaycan Respublikası qarşısında vergi öhdəliyi daşıyır və vergiödəyici qismində çıxış edirlər. Xarici hüquqi şəxslər valyuta əməliyyatlarını - xarici ticarət, konversiya əməliyyatları, depozit əməliyyatları, kapitalın hərəkəti ilə müşayiət olunan valyuta əməliyyatlarını həyata keçirərkən, eyni zamanda valyuta hüquq münasibətlərində də iştirak edirlər. Xarici hüquqi şəxslər respublika bank qanunvericiliyinə əsasən, bank intizamına riayət etməlidirlər.

Maliyyə hüquq münasibətlərində, habelə, birgə müəssisələr, yəni həm xarici, həm də daxili kapital hesabına, respublika ərazisində və respublika qanunvericiliyinə uyğun surətdə yaradılan müəssisələr də iştirak edir. Xarici hüquqi şəxslər kimi, onlar da vergiödəyici kimi vergi hüquq münasibətlərində, rezident kimi valyuta hüquq münasibətlərində, bank əməliyyatlarında iştirak etməklə hesablaşma hüquq münasibətlərində iştirak edərək, subyektiv hüquq və vəzifələr daşıyırlar

Qeyd etmək lazımdır ki, kollektiv subyektlər: 1) respublikada qüvvədə olan Azərbaycan Respublikası qanunlarına əsasən təşkil olunmalı; yəni nizamnaməsi, yaxud əsasnaməsi olmalı, xüsusi qaydada qeydiyyatdan keçməlidir; 2) bunların bir qismi hüquqi şəxs kimi təşkil olunmalıdır, yəni nizamnamə, nizamnamə kapitalı, əmlakı, qeydiyyatı, müstəqil hesablaşma hesabı, müstəqil balansı və s. atributlara malik olmalıdır; 3) kollektiv subyektlər rezident olmalıdırlar, yəni onların təşkil olunduqları yer Azərbaycan Respublikası olmalıdır; 4) nəhayət əsas, odur ki, respublika ərazisində

qanuna zidd olmayan hər hansı fəaliyyətlə məşğul ola, respublika mənbələrindən gəlir və mənfəət götürə bilər və bunun müqabilində müvafiq öhdəliklər daşıyırlar.

Kollektiv subyektlər maliyyə hüquq münasibətlərinin yalnız bir növünün - büdcə hüquq münasibətlərinin subyektinə ola bilərlər. Yəni onlar büdcə ilə bilavasitə qarşılıqlı əlaqədə ola bilərlər, yalnız vergi hüquq normaları vasitəsilə (vergiödəyici olmaqla) büdcə öhdəliklərini yerinə yetirilməlidir.

Kollektiv subyektlər yarandığı (təşkil olunduğu) vaxtdan müəyyən əsaslara görə ləğv olunduğu müddətədək maliyyə hüquq münasibətlərinin subyektinə hesab olunurlar. Maliyyə münasibətlərinin böyük əksəriyyəti (büdcə hüquq münasibətlərindən başqa) uzunmüddətli münasibətlərdir. Məsələn, qanun hər hansı bir vergi hüquq münasibətinin qüvvədə olduğu müddətində kollektiv subyektləri həmin münasibətin subyektinə hesab edir. Əgər münasibətin xitamı barədə hər hansı bir qanun verilsə, kollektiv subyekt də o andan həmin münasibətin subyektinə hesab olunmur. Yaxud da kollektiv subyekt ləğv olunduqda, o, maliyyə hüquq münasibəti iştirakçısı olmaqdan azad olunur.

Maliyyə hüquq münasibətlərində ictimai-ərazi vahidləri və kollektiv subyektlərdən başqa, fərdi subyektlər də iştirak edir. Fərdi subyektlər dedikdə, vətəndaşlar başa düşülür. Lakin bir subyekt kimi «vətəndaş» anlayışı məhdud anlayış hesab olunur. Buna görə də maliyyə hüquq normaları, bir qayda olaraq «vətəndaş» deyil, «fiziki şəxs» anlayışından istifadə edir.

Beləliklə fərdi subyektlər dedikdə, aşağıdakı fiziki şəxslər başa düşülür: a) respublika vətəndaşları; b) vətəndaşlığı olmayanlar; c) xarici vətəndaşlar.

Fiziki şəxslər maliyyə hüquq münasibətlərində subyektiv hüquq və vəzifələr daşıyıcılarıdır. Fiziki şəxslər başlıca olaraq, dövlətin sərəncamına daxil olan vergilərin və digər məcburi ödəmələrin köçürülməsi ilə bağlı vergi hüquq münasibətlərinin, dövlət və bank krediti münasibətlərinin, dövlət sığortası ilə bağlı münasibətlərin, valyuta əməliyyatları və digər maliyyə hüquq münasibətlərinin subyektinə ola bilərlər. Məsələn, Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinin 13-cü maddəsinə əsasən, vergi hüquq münasibətlərində fiziki şəxslər də kollektiv subyektlər kimi, vergi ödəyici qismində çıxış edirlər.

18.MÜƏSSİSƏ MALİYYƏSİNİN İQTİSADI MAHİYYƏTİ VƏ FUNKSİYALARI

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində mülkiyyətin müxtəlif formaları yaranır. Ona görə də maliyyə münasibətləri yalnız dövlət səviyyəsində deyil, müxtəlif mülkiyyət formalı müəssisələr səviyyəsində də baş verir. Maliyyə sisteminin tərkib hissəsi olmaqla, müəssisələrin maliyyəsi ümumi daxili məhsulun yaradılması, bölgüsü və istifadəsi proseslərinin dəyər formasındakı ifadəsini əks etdirir. Maliyyə münasibətləri əsasən məcburi ictimai məhsulun və milli gəlirin yarandığı maddi istehsal sahələrində baş verir. Müəssisələrin maliyyəsi müəssisədə gəlirlərin və yığımın yaradılması, bölüşdürülməsi və istifadəsi proseslərində meydana gələn pul münasibətlərinin məcmusunu ifadə edir və o, geniş təkrar istehsalın fasiləsizliyinin təmin edilməsinin mühüm şərtidir.

Müəssisələrin maliyyə-təsərrüfat subyektlərində pul fondlarının və yığımlarının formalaşdırılması, bölüşdürülməsi və geniş təkrar istehsal xərclərinin maliyyələşdirilməsi, maliyyə-bank sistemi qarşısında öhdəliklərin yerinə yetirilməsi, işçilərin maddi stimullaşdırılması və sosial təminatı üzrə istifadəsi ilə əlaqədar yaranan iqtisadi münasibətlərdir.

İqtisadi məzmununa görə müəssisələrin maliyyə münasibətlərini aşağıdakı istiqamətlər üzrə sistemləşdirmək olar:

- Müəssisənin təsisçiləri arasında – nizamnamə kapitalının yaradılması ilə əlaqədar olan maliyyə münasibətləri.
- Müəssisə və təşkilatlar arasında - məhsulun istehsalı və satışı ilə əlaqədar yaranan maliyyə münasibətləri.
- Müəssisə və onun ayrı – ayrı bölmələri – filialları, sexləri, şöbələri arasında xərclərin maliyyələşdirilməsi, mənfəətin bölgüsü və istifadəsi zamanı yaranan maliyyə münasibətləri.
- Müəssisə və işçilər arasında – gəlirlərin bölgüsü və istifadəsi, müəssisənin səhm və istiqrazlarının buraxılışı və yerləşdirilməsi, istiqrazlar üzrə faizlərin və dividendlərin ödənişi, fiziki şəxslərdən gəlir vergisi tutulan zaman yaranan maliyyə münasibətləri.
- Müəssisələr və yuxarı təşkilatlar, müəssisələr və onların üzv olduqları ittifaq assosiasiyaları arasında yaranan maliyyə münasibətləri.

Maliyyə münasibətləri mərkəzləşdirilmiş məqsədli pul fondlarının yaradılması, bölüşdürülməsi və istifadəsi, məqsədli proqramların maliyyələşdirilməsi, elmi tədqiqat işlərinin aparılması, qaytarılmaq şərti ilə verilən maliyyə yardımları zamanı təzahür edir.

- Kommersiya müəssisə və təşkilatları arasında – qiymətli kağızların yerləşdirilməsi və emissiyası qarşılıqlı kreditləşdirmə, birgə müəssisələrin yaradılmasındakı pay iştirakı ilə əlaqədar yaranan maliyyə münasibətləri.

- Müəssisələr və dövlət maliyyə sistemi arasında vergilərin ödənilməsi və büdcəyə digər ödənişlərin həyata keçirilməsində, büdcədən kənar fondların yaradılmasında, vergi güzəştləri, cərimə sanksiyaları tətbiq edilərkən yaranan maliyyə münasibətləri.

- Müəssisə və bank sistemi arasında – kommersiya banklarında pulların saxlanması, ssuda alınması və ödənilməsi zamanı bank kreditlərinə görə faizlərin ödənilməsi, digər bank xidmətləri zamanı yaranan maliyyə münasibətləri.

- Müəssisələr və sığorta təşkilatları arasında - əmlakın sığortalanması zamanı ayrı-ayrı işçi kateqoriyalarının, kommersiya sahibkarlıq risklərinin sığortalanması zamanı yaranan maliyyə münasibətləri.

- Müəssisələr və investisiyalar arasında – özəlləşdirmə və investisiya fəaliyyəti həyata keçirilən zaman yaranan maliyyə münasibətləri.

- Müəssisələrin maliyyəsinin funksiyaları

Müəssisə və təşkilatların funksiyalarına ümumdövlət maliyyəsinə xarakterik olan funksiyalar aid edilir: bölüşdürücü və nəzarət funksiyası.

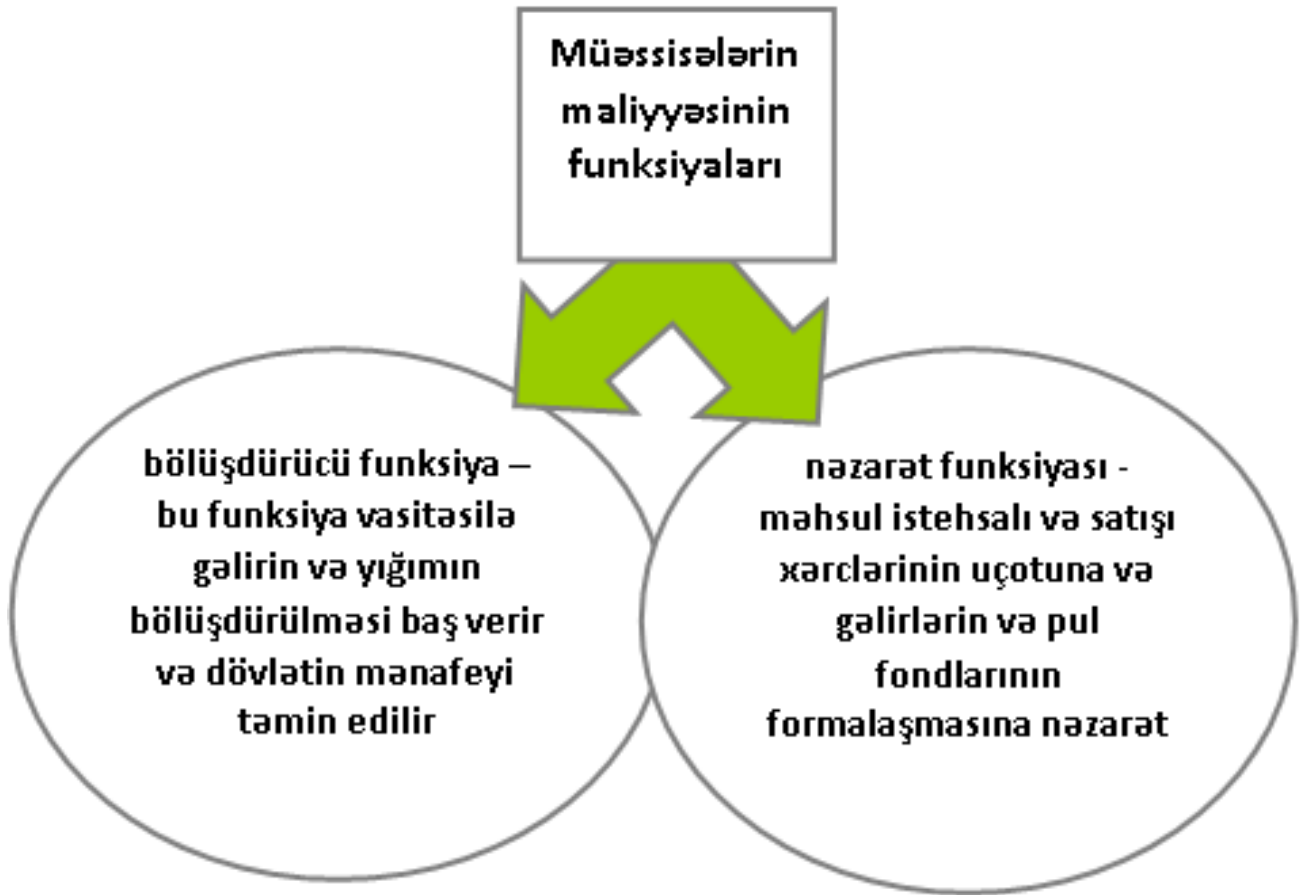
Bölgü funksiyası vasitəsilə təsisçilərin payları hesabına ilkin kapital formalaşır, gəlirlərin və maliyyə ehtiyatlarının bölgüsündə əsas proporsiyalar müəyyənləşir, ayrı-ayrı istehsalçılar, təsərrüfat subyektləri və dövlətin mənafehləri optimal surətdə əlaqələndirilir. Daxil olan gəlirlərin bölgüsü və yəni-dən bölgüsü vasitəsilə müəssisə və təşkilatların pul vəsaiti fondu yaradılması bölgü funksiyası ilə bağlıdır. Bunlara nizamnamə kapitalı, yaxud nizamnamə fondu, ehtiyat fondu, yığılma fondu, istehlak fondu, valyuta fondu və s. aiddir.

Bölgü münasibətləri həm bütövlükdə cəmiyyətin, həm də ayrı-ayrı təsərrüfat subyektlərinin, onların işçilərinin, auksionerlərin, kredit və sığorta institutlarının maraqlarını təmin etməlidir. Buna görə də bu münasibətlərin səmərəli təşkili ilkin vəzifə kimi qiymətləndirilməlidir. Bu vəzifənin həyata keçirilməsində maliyyənin nəzarət funksiyası mühüm rol oynayır.

Nəzarət funksiyasının obyektiv əsası – əmtəələrin istehsalına və reallaşdırılmasına çəkilən xərclərin uçotundan, gəlirlərin və pul fondlarının yaradılması prosesinə nəzarətdən ibarətdir.

Təsərrüfat subyektlərinin fəaliyyətinə nəzarəti aşağıdakı orqanlar həyata keçirir: təsərrüfat subyektinin özü, vergi orqanları, kommersiya bankları, səhmdarlar və nəzarət səhm paketlərinin sahibləri, sərbəst auditorlar.

Müəssisələrin maliyyəsinin funksiyaları

Bazar münasibətləri və müəssisələrin tam sərbəstliyi şəraitində sənaye istehsalının maliyyəsinin təşkili, hər şeydən əvvəl, müəssisənin maliyyə siyasətinin işlənilib hazırlanmasını nəzərdə tutur. Maliyyə siyasətinin işlənilib hazırlanmasında məqsəd müəssisənin maliyyəsinin idarə edilməsini elə səmərəli sisteminin qurulmasıdır ki, qarşıda duran strateji və taktiki vəzifələrin yerinə yetirilməsinə istiqamətlənmiş olsun. Müəssisənin maliyyə siyasətinin işlənilib hazırlanmasında bir sıra funksional struktur bölmələri (plan-iqtisadi, maliyyə, mühasibatlıq və başqaları) iştirak edirlər.

Müəssisənin maliyyə siyasətinin işlənilməsinin strateji vəzifələri aşağıdakılar hesab olunur:

- müəssisənin mənfəətinin (gəlirinin) maksimallaşdırılması;
- müəssisənin kapitalının (vəsaitlərinin) strukturunun optimallaşdırılması və onun maliyyə sabitliyinin təmin edilməsi;
- mülkiyyətçilər (təsisçilər, payçılar), investolar və kreditorlar üçün müəssisənin maliyyə-iqtisadi vəziyyətinin «şəffaflığına» nail olunması;
- müəssisənin investisiya üçün cazibədarlığının təmin edilməsi;
- müəssisənin idarə edilməsinin səmərəli mexanizminin qurulması;
- maliyyə vəsaitlərinin cəlb olunmasının bazar mexanizmlərindən istifadə edilməsi.

Müəssisənin maliyyə siyasətinin işlənilməsinin əsas istiqamətlərinə:

- a) müəssisənin maliyyə-iqtisadi vəziyyətinin təhlili;
- b) uçot və vergi siyasətinin işlənilməsi;
- v) müəssisənin kredit siyasətinin işlənilməsi;
- q) dövriyyə vəsaitlərinin idarə edilməsi;
- d) istehsal xərclərinin idarə edilməsi, o cümlədən amortizasiya siyasətinin seçilməsi;
- e) mənfəətin bölgüsü və istifadəsi (yaxud dividend) siyasətinin seçilməsi aiddir.

Müəssisələrin iqtisadi xarakteristikasının əsasları

Mülkiyyət forması	İqtisadi azadlıq dərəcəsi	Fəaliyyət	Təsərrüfatçılıq forması

		formas	
Xüsusi	Tam iqtisadi azadlıq	Sahibka rlıq	Kommersiya hesablaşması
Dövlət və bələdiyyə	Məhdud iqtisadi azadlıq	Dövlət sahibkarlığı	Təsərrüfat hesablı, büdcə forması

20 .MÜƏSSISƏNİN MALİYYƏ RESURSLARININ TƏŞKİLİ MƏNBƏLƏRİ

Müəssisələrin maliyyəsinin təşkil prinsipləri aşağıdakılardır:

Təsərrüfat müstəqilliyi prinsipi. Bu prinsip sahələrdə olduğu kimi maliyyə sferasında də müəyyən təsərrüfat subyektinin hansı mülkiyyət formasında olmasından asılı olma-ya-raq, bütün hallarda öz məsrəflərinin, maliyyələşdirmə mənbələrinin, pul vəsaitlərinin səmərəli qoyuluş istiqamətlərinin şəxsi təşəbbüsü ilə müəyyənələşdirməsinə əsaslanır.

Özünümaliyyələşdirmə prinsipi. Reallaşdırılması sahibkarlıq fəaliyyətinin əsas şərtlərindən biri olmaqla, təsərrüfat subyektinin rəqabət qabiliyyətli olmasını təmin edir. Bu prinsip müəssisə və təşkilatların istehsal etdikləri və reallaşdırdıqları məhsul və xidmətlərin bütün xərclərinin öz vəsaiti hesabına ödənilməsinə, investisiya üçün xüsusi pul vəsaitlərindən, bank və kommersiya kreditlərindən istifadə edilməsinə nəzərdə tutur.

Maddi maraqlar prinsipi sahibkarlıq fəaliyyətinin əsası olmaqla bərabər təsərrüfat subyektlərinin müəyyən mənfəətlə işləməsinə nəzərdə tutur.

Maddi məsuliyyət prinsipi özünü, maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin müsbət nəticələnməsi üçün bütün işçilərin müəyyən məsuliyyət sistemində təbə olmaları zərurəti şəklində təzahür etdirir. Bu prinsipin xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, onun reallaşmasının maliyyə metodları müxtəlif təsərrüfat subyektləri üçün biri digərindən fərqlənir.

Maliyyə ehtiyatları ilə təmin olunma prinsipi. Bu prinsip bazar iqtisadiyyatı şəraitində sahibkarlıq fəaliyyətini çox zaman müşayiət etən risklə əlaqədar olaraq

müəssisənin inkişaf layihəsinin həyata keçirilmə proqramını özündə birləşdirən sənəddir.

Qarşıya qoyulmuş məqsəddən asılı olmayaraq biznes planlar aşağıdakı bölmələrdən ibarət olur:

- biznes-plan haqqında qısa xülasə. Burada həyata keçiriləcək biznesin əsas məqsədi, istehsalın təşkili və idarə edilməsi prinsipləri, maliyyələşmə mənbələri və s. əks olunur.

- biznes fəaliyyətini həyata keçirəcək sahibkarlıq subyekti haqqında məlumatda sahibkarlıq subyektinin yaranma tarixi, yerləşmə mövqeyi, maddi-texniki təminatı, işçilərin sayı göstərilir;

- təşkilati-planda istehsalın təşkili və idarə edilməsi, tələb olunan işçi heyəti, onun tərkibi, təcrübəsi, ixtisası, istehsalın təşkilati strukturu və s. göstərilir;

- istehsal planında məhsul istehsalının mövcud həcmi-nin saxlanması və onun genişləndirilməsi ilə bağlı məlumatlar əks etdirilir;

- marketing planı – müəssisə və onun məhsulu, marketing məqsədləri və strategiyası, eləcə də marketing araşdırma-larının nəticələri haqqında məlumatları özündə əks etdirir;

- maliyyə planı biznes fəaliyyəti ilə məşğul olan müəssisə-nin maliyyə fəaliyyətini əks etdirir;

- risklər bölməsində riskin təhlilinin əhəmiyyəti, lə-yi-hədə qarşıya qoyulmuş məqsədlərin tam və ya qismən yer-i-nə yetirilməməsi səbəbləri qiymətləndirilir;

- kreditin qaytarılması mərhələlərində kredit müqavilə-lə-rinin şərtlərinin tənzimlənməsi məsələləri əks olunur;

- kreditin girov təminatı bölməsində girovla bağlı müna-sibətlər əks etdirilir.

Biznes planının əsas bölmələri

22 БӨЛӨДИYYӨ МАЛИYYӨСИНИН МАНИYYӨТІ VӨ FORMALAŞMASININ ӨSAS PRINSİPLƏRİ

Başlıca funksiyası yerli əhaliyə xidmət göstərməkdən ibarət olan bələdiyyələrin öz vəzifələrini yerinə yetirməsi onun maliyyə vəziyyəti ilə birbaşa bağlıdır. Bələdiyyə

maliyyəsi bələdiyyənin başlıca hərəkətverici mənbəyidir və belə mənbənin olmaması və ya zəif olması bələdiyyələrin fəaliyyətinə ən ciddi təsir göstərən amillərdəndir.

Bələdiyyə maliyyəsi geniş anlayışdır və buraya bələdiyyənin bütün iqtisadi resursları və fəaliyyəti daxildir. Qanunvericiliyə müvafiq olaraq bütövlükdə bələdiyyə əmlakı, bələdiyyə torpaqları, yerli büdcə və büdcədən kənar fondlar, bələdiyyənin istehsal, xidmət və digər iqtisadi fəaliyyəti bələdiyyələrin maliyyəsinin iqtisadi əsaslarını təşkil edir.

Bələdiyyə maliyyəsinin formalaşması və istifadəsi müəyyən prinsiplərə əsaslanır. Bu prinsiplər: özünüidarəetmə, müstəqillik, aşkarlıq və yerli mənafeyin respublika mənafeyi ilə uzlaşması prinsiplərindən ibarətdir.

Özünüidarəetmə prinsipi bələdiyyənin özünün mahiyyətindən irəli gəlir. Qanunvericilik bələdiyyələrə öz maliyyə resurslarından sərbəst istifadə etmək hüququ verməklə onlar üçün əlverişli maneə imkanını yaratmış olur. Eyni zamanda özünüidarəetmə prinsipi bələdiyyə idarəçilərini və yerli sakinləri yerli maliyyə ilə bağlı daha məsuliyyətli qərar çıxarmağa məcbur edir. Çünki bələdiyyə maliyyəsindən qeyri səmərəli istifadə nəticə etibarilə onların özlərinin həyat səviyyəsinin pisləşməsinə gətirib çıxaracaqdır və yaşadıqları ərazilərin problemləri həll edilməmiş qalacaqdır.

Bələdiyyə maliyyəsinin müstəqilliyi prinsipi əsasən bələdiyyənin yerli maliyyə barədə müstəqil sərəncam verməsində ifadə olunur. Bələdiyyələr onların mülkiyyətində olan iqtisadi resursları sata, özəlləşdirə və ya istifadəyə verə bilərlər. Bələdiyyə maliyyəsindən necə istifadə etmək haqqında heç bir orqanın bələdiyyələrə göstəriş vermək və ya fəaliyyətinə müdaxilə etmək hüququ yoxdur.

Aşkarlıq prinsipi bələdiyyə maliyyəsi ilə bağlı fəaliyyətin şəffaf həyata keçirilməsini, əhalinin bu məsələ ilə bağlı məlumatlandırılmasında ifadə olunur. Bələdiyyə maliyyəsinin aşkarlığı prinsipi o deməkdir ki, bələdiyyələr yerli büdcənin layihəsini hazırlayarkən və istifadə edərkən, bələdiyyə əmlakına dair sərəncam verərkən və bələdiyyə üçün əhəmiyyət kəsb edən digər qərarlar qəbul edərkən yerli əhalini bu prosesə cəlb etməli və ya ətraflı məlumatlandırmalıdırlar. Qanunvericilik bələdiyyələrin üzərinə belə bir vəzifə qoyur ki, bələdiyyələr hər maliyyə ilinin sonunda büdcənin icrası haqqında hesabatı təsdiq etməli və əhaliyə çatdırmalıdırlar.

Yerli mənafeyin respublika mənafeyi ilə uzlaşması prinsipi bələdiyyələrin öz fəaliyyətlərini respublikada həyata keçirilən sosial-iqtisadi siyasətə uyğun qurmalarını və qanunvericiliklə müəyyən edilmiş səlahiyyətlər çərçivəsində fəaliyyət göstərməyi nəzərdə tutur. Bələdiyyələr öz fəaliyyətlərində nə qədər müstəqil olmuş olsalar da, onların fəaliyyəti bütövlükdə respublikada həyata keçirilən sosial-iqtisadi siyasətdən əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. Buna görə də bələdiyyələrin yerli siyasəti respublikada həyata keçirilən sosial-iqtisadi siyasətə uyğun olması və onu tamamlaması təbiidir. Əhalinin sosial rifahının yaxşılaşdırılması və respublikanın iqtisadi dayaqlarının gücləndirilməsinə çalışmaq bələdiyyələrin bu istiqamətdə başlıca vəzifələridir. Qanunvericilik bələdiyyələrin üzərinə belə bir vəzifə də qoyur ki, bələdiyyələr onların məşğuliyyət dairəsinə aid edilmiş sahələrdə əhalinin əsas yaşayış tələbatının ödənilməsinə dövlət sosial standartlarından aşağı səviyyədə təmin edə bilməzlər.

23 BƏLƏDİYYƏ BÜDCƏLƏRİ VƏ REGIONLARIN SOSIAL-İQTİSADI İNKİŞAFINDA ROLU

Bələdiyyələrin maliyyə vəsaiti içərisində bələdiyyə büdcəsi mühüm yer tutur. Bələdiyyələrin qanunvericiliklə müəyyən edilmiş vəzifələrinin yerinə yetirilməsi və yerli əhalinin rifahının yüksəldilməsi, müvafiq ərazinin kompleks inkişafı yerli (bələdiyyə) büdcənin vəziyyətindən əsaslı surətdə asılıdır. Bələdiyyə büdcəsi il ərzində ictimai məhsulun mühüm qisminin istehsalının və sosial müdafiə tədbirlərinin reallaşmasının məqsədilə maliyyə təminatını yaratmaq üzrə vergi – rüsum və s. daxilolmalar hesabına istifadə edilən pul fondunu özündə əks etdirir.

Bələdiyyə büdcəsi «Büdcə sistemi haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanunun 3-cü maddəsinə əsasən, Azərbaycan Respublikasında büdcə sisteminin müstəqil növünü təşkil edir. Bu Qanuna görə Azərbaycanda büdcə sistemi aşağıdakı kimidir:

- Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsi;
- Naxçıvan Muxtar Respublikasının büdcəsi;
- Yerli (bələdiyyə) büdcələr.

Azərbaycanda yerli büdcə anlayışı bələdiyyələr təşkil edilənədək dövlət büdcəsindən regionlar üçün ayrılan vəsait kimi başa düşülürdü. Bələdiyyələr təşkil

edildikdən sonra yerli büdcə anlayışı konkret mənə kəsb edərək bələdiyyə büdcəsi kimi qəbul edilməyə başlandı.

«Bələdiyyələrin maliyyəsinin əsasları haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanunun 4-cü maddəsinə müvafiq olaraq yerli büdcə bələdiyyə statusuna uyğun olaraq özünüidarəetmə prinsiplərini reallaşdırmaq, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və qanunları ilə müəyyənləşdirilmiş bələdiyyə səlahiyyətlərini həyata keçirmək üçün formalaşan və istifadə olunan maliyyə vəsaitidir. Yerli büdcə bələdiyyə büdcəsi olub, dövlət büdcəsinin tərkib hissəsi deyildir. Yeni bələdiyyə büdcəsi müstəqilliyə malikdir və həmin büdcədən istifadə hüququ müstəsna olaraq bələdiyyəyə məxsusdur. Bələdiyyə büdcəsinin müstəqilliyi prinsipi dekorativ xarakter daşımayıb real hüquqi əsaslara söykənir. Qanunvericilik yerli büdcənin müstəqilliyinin müxtəlif formalarda təminatını nəzərdə tutur. Bu təminatlar sistemi əsasən aşağıdakılardan ibarətdir:

Bələdiyyələr yerli büdcənin müstəqil olaraq özləri tərtib, müzakirə, təsdiq və ondan istifadə edir, habelə yerli büdcənin icrasına nəzarəti həyata keçirir;

Bələdiyyələr yerli vergi və ödənişləri qanunvericiliyə uyğun olaraq müstəqil olaraq özləri müəyyən edirlər;

Bələdiyyələr yerli büdcə vəsaitinin xərc istiqamətlərini müstəqil müəyyən edirlər;

Bələdiyyə yerli büdcənin maliyyə ilinin sonuna əmələ gəlmiş sərbəst qalıqlarına müstəqil sərəncam verirlər;

Bələdiyyələrin məhkəmə müdafiəsi hüququ vardır.

Yerli büdcə bələdiyyə mülkiyyətidir və yerli büdcələrin formalaşdırılmasını, təsdiqini və istifadə olunmasını, onların icrasına nəzarəti bələdiyyələr müstəqil həyata keçirirlər.

Yerli büdcə layihəsinin qəbul edilməsi müəyyən mərhələlərdən keçir. Bu proses bütövlükdə büdcə layihəsinin tərtibi; büdcənin müzakirəsi və təsdiqi; və büdcənin icrası mərhələlərini əhatə edir.

Yerli büdcənin layihəsinin tərtib edilməsi haqqında qərarı bələdiyyənin icra orqanı qəbul edir. Yerli büdcə məsələləri daimi komissiyası bu qərar əsasında yerli büdcənin layihəsini işləyib hazırlanmasını təşkil edir. Bu məqsədlə büdcə komissiyası büdcənin əsas göstəriciləri üzrə bütün təsərrüfat və büdcə xidməti sahələrinin təkliflərini nəzərə alaraq onları uzlaşdıraraq mədaxil və məxaric üzrə büdcə layihəsini hazırlayırlar.

Büdcə layihəsi bələdiyyənin iqtisadi və sosial inkişafı proqnozu, onun inzibati ərazi qurumu, maliyyə-büdcə siyasəti və büdcə təsnifatının əsas istiqamətləri əsasında tərtib olunur. Büdcə komissiyası büdcə layihəsinin hazırlanmasına yerli mütəxəssisləri və ekspertlər cəlb edə bilər.

Büdcənin müstəqil olaraq bələdiyyələrin özləri tərəfindən tərtib edilməsi büdcə layihəsinin istənilən formada tərtib edilməsi demək deyildir. Yerli büdcənin tərtibi prosesində büdcə sisteminin qanunvericiliklə müəyyən edilmiş ümumi prinsipləri və Azərbaycan Respublikasında tətbiq olunan büdcə təsnifatından istifadə olunur. Bir qayda olaraq büdcə ili yanvarın 1-də başlanır və dekabrın 31-də qurtarır.

Yerli büdcə layihəsinin müzakirəsi və təsdiqi qaydası qanunla deyil, bələdiyyələrin nizamnaməsi ilə müəyyən edilir. Büdcə layihəsi büdcə komissiyası tərəfindən işlənilir və hazırlanılır. Büdcə komissiyası büdcə layihəsini tərtib etdikdən sonra müzakirə olunmaq üçün bələdiyyənin nümayəndəli orqanına təqdim edir. Bələdiyyə iclasında müzakirə olunduqdan sonra büdcə layihəsi son variantda işlənilməsi üçün büdcə komissiyasına qaytarılır. Bələdiyyənin növbəti iclasında yerli büdcənin layihəsinin yekun variantı bir daha nəzərdən keçirilir və sonda bələdiyyənin qərarı ilə təsdiq edilir. Əgər yerli büdcənin layihəsi növbəti maliyyə ili üçün dotasiya nəzərdə tutubsa, bu halda cari ilin dekabr ayının 25-dən gec olmayaraq bələdiyyənin qərarı şəklində təsdiq edilməlidir. Təsdiq edilmiş yerli büdcə sonradan bələdiyyənin qərarı ilə dəqiqləşdirilə bilər.

Bələdiyyələr yerli büdcənin icrası prosesində mədaxil və məxaric maddələrində büdcə təsnifatı üzrə təsdiq edilmiş təxsisat həddində dəyişikliklər apara bilərlər. Lakin dövlət büdcəsindən alınmış məqsədli vəsaitlər burada istisna təşkil edir. Yəni yerli büdcənin dövlət büdcəsindən ayrılmış məqsədli vəsaitlər hissəsində hər hansı dəyişikliklər aparıla bilməz.

Yerli büdcələrin icrası prosedurası «Büdcə sistemi haqqında» Qanunun 37-ci maddəsi ilə dəqiq tənzim edilir. Bu maddənin tələblərinə əsasən yerli büdcənin kassa icrası bələdiyyənin müraciəti əsasında dövlət xəzinədarlığı vasitəsilə və ya digər üsullarla həyata keçirilir. Bələdiyyələrin gəlir və xərc əməliyyatları onların müraciətləri əsasında dövlət xəzinədarlığı vasitəsilə həyata keçirildikdə uçot-hesabatın təşkili üzrə texniki xidməti dövlət xəzinədarlığı təmin edir. Lakin qanunvericilik əməliyyatların bütün

hallarda dövlət xəzinədarlığı tərəfindən aparılmasını məcburi hesab etmir. «Büdcə sistemi haqqında» Qanunun 37.3-cü maddəsinin tələblərinə müvafiq olaraq bələdiyyələr büdcə ilindən sonrakı ilin birinci iş günü gəlir və xərclər üzrə əməliyyatların dövlət xəzinədarlığı tərəfindən həyata keçirilməsindən imtina edə bilərlər.

Yerli büdcələrin icrası zamanı qəbul edilmiş öhdəliklər üzrə əməliyyatlar büdcə ili qurtardıqdan sonra bir ay ərzində başa çatdırılmalıdır. Bu müddət ərzində istifadə olunmayan vəsait bələdiyyələrin sərəncamında qalır.

Hər maliyyə ilinin sonunda bələdiyyələr yerli büdcənin icrası haqqında hesabatı təsdiq etməli və bu barədə bələdiyyə ərazisində yaşayan əhaliyə məlumat verməlidirlər.

Yerli büdcənin icrasına nəzarəti bələdiyyələr bilavasitə özləri və yerli əhali həyata keçirir. «Yerli (bələdiyyə) vergilər və ödənişlər haqqında» Qanunun 12-ci maddəsinə uyğun olaraq yerli vergilərin və ödənişlərin yığılmasına, yerli büdcələrə köçürülməsinə və istifadə edilməsinə nəzarət bələdiyyələrin müvafiq komissiyaları, habelə seçkili orqanlarda, bələdiyyə qulluğunda işləməyən, yerli məhəllə komitələrinin və vətəndaşların yığıncaqlarında təklif olunan, bələdiyyə iclasında təsdiq olunan nəzarət komissiyaları tərəfindən həyata keçirilir.

Bələdiyyənin yerli büdcə məsələləri daimi komissiyası bələdiyyənin büdcə fəaliyyətinə birbaşa nəzarət edir və yerli büdcənin icrası ilə bağlı bələdiyyənin hesabatlarına dair rəy hazırlayır. Bələdiyyələr yerli büdcənin düzgün istifadə edilməsinə nəzarəti təmin etmək məqsədilə müstəqil auditorlar da cəlb edə bilərlər.

Ümumiyyətlə, qanunvericilik bələdiyyələrin büdcə məsələləri ilə bağlı fəaliyyətin – yerli vergi və ödənişlərin yığılması və istifadəsinin – tam aşkarlıq şəraitində həyata keçirilməsini tələb edir. Bu məqsədlə bələdiyyələr və onların müvafiq komissiyaları bələdiyyə ərazisində yaşayan sakinlər qarşısında mütəmadi olaraq hesabat verməli, bülleten buraxmalı, illik hesabatları bələdiyyə binasının qarşısında xüsusi lövhələrdə yerləşdirməlidirlər.

Qanunvericilik bələdiyyələrin büdcə fəaliyyətinə hər hansı müdaxiləni qadağan edir. «Bələdiyyələrin maliyyəsinin əsasları haqqında» Qanunun 5-ci maddəsinə görə qanunvericilik və icraedici hakimiyyəti orqanları bələdiyyələrin büdcə fəaliyyətinə yalılar isə ondan ibarət ola bilər ki, qanunvericilik və ya icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən bələdiyyələrə əlavə səlahiyyətlər verilərkən həmin səlahiyyətlərin həyata keçirilməsi

üçün zəruri olan maliyyə vəsaiti də ayrılır və bu məqsədlə ayrılmış maliyyə vəsaitinin xərclənməsinə məhz həmin orqanlar nəzarət edirlər. Bu haldan başqa heç bir dövlət orqanı yerli büdcənin icrası ilə bağlı bələdiyyələrin fəaliyyətinə nəzarət etmək hüququna malik deyillər.

24. BƏLƏDİYYƏ BÜDCƏLƏRİNİN GƏLİR VƏ XƏRCLƏRİ

Yerli büdcənin gəlirləri – Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun olaraq əvəzsiz olaraq yerli özünüidarəetmə orqanlarının sərəncamına daxil olan pul vəsaitləridir.

Yerli büdcənin gəlirləri müxtəlif mənbələrdən formalaşır. Bu mənbələr aşağıdakılardır:

- yerli vergilər və digər ödənişlər, habelə bələdiyyələrin öz ərazisində hasil edilən təbii ehtiyatların istifadəsindən haqq;
- bələdiyyə mülkiyyətində olan torpaqlarda, binalarda və digər obyektlərdə yerləşdirilən küçə reklamlarına görə ödəniş;
- kurort rüsumu, mehmanxana rüsumu, avtomobillərin dayanacaqları üçün rüsum və qanunla müəyyən edilən digər yerli ödənişlər;
- Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsindən verilən dotasiya, subvensiya və ssudalar;
- Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun olaraq bələdiyyə əmlakının özəlləşdirilməsindən və icarəyə verilməsindən gəlirlər, lotereyalardan daxil olan vəsait, habelə bələdiyyələrin fəaliyyətindən əldə edilən digər gəlirlər;
- fiziki və hüquqi şəxslərin, beynəlxalq təşkilatların və fondların maliyyə yardımları və qrantları;
- dövlət əhəmiyyətli tədbirlərin və dövlət orqanlarının qərarları nəticəsində yaranan xərclərin ödənilməsi üçün maliyyə vəsaiti;
- yerli (bələdiyyə) vergilər və ödənişlərə görə qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada hesablanmış faiz və sanksiyalar.

Yerli vergilər dedikdə, qanunla müəyyən edilən, bələdiyyələrin qərarlarına əsasən tətbiq edilən və bələdiyyələrin ərazilərində ödənilən vergilər nəzərdə tutulur. Yerli vergi və ödənişlərin hesablanması, ödənilməsi və güzəştlərin verilməsi qaydası,

habelə onların dərəcələrinin yuxarı və aşağı həddi Vergi Məcəlləsi ilə müəyyən edilsədə, tətbiqi qaydaları isə bələdiyyələrin qərarları ilə müəyyənləşdirilir.

«Yerli(bələdiyyə) vergilər və ödənişlər haqqında» qanunun 6-cı maddəsi vergitutmanın aşağıdakı formalarını nəzərdə tutur;

- bilavasitə mənbədən (verginin gəlir və ya mənfəət əldə edilməsində tutulması);
- bəyannamə üzrə (verginin gəlir və ya mənfəət əldə edilməsindən sonra tutulması);
- bildiriş üzrə (vergitutma obyektinin dəyər və sahəsi əsasında, bələdiyyələrin vergi xidməti orqanlarının hesabladığı məbləğ üçün təqdim etdiyi tədiyyə bildirişi üzrə vergi ödəyicisi tərəfindən verginin ödənilməsi)

Yerli vergilərin və ödənişlərin düzgün hesablanmasına, tam və vaxtında ödənilməsinə nəzarəti bələdiyyələrin vergi xidməti orqanları həyata keçirirlər. Qeyd etmək lazımdır ki, yerli vergilərin və ödənişlərin ödənilməsi və yığılması qaydalarının, vergi ödəyicilərinin və bələdiyyələrin vergi xidməti orqanlarının hüquq və vəzifələrinin, vergi nəzarətinin forma və metodları, vergi qanunvericiliyinin pozulmasına görə məsuliyyəti, bələdiyyələrin vergi xidməti orqanlarının və onların vəzifəli şəxslərinin hərəkətlərindən (hərəkətsizliyindən) şikayət edilməsi qaydalarının ayrıca Əsasnamə ilə tənzim edilməsi nəzərdə tutulur. «Yerli vergi xidməti orqanları haqqında» Əsasnamə adlanan bu sənəd hazırda Milli məclisin yalnız ikinci oxunuşdan keçmişdir.

Qüvvədə olan qanunvericiliyə əsasən hazırda 4 növ vergi yerli büdcəyə ödənilir.

- Fiziki şəxslərdən torpaq vergisi;
- Fiziki şəxslərdən əmlak vergisi;
- Yerli əhəmiyyətli tikinti materialları üzrə mədəni vergisi;
- Bələdiyyə mülkiyyətində olan müəssisə və təşkilatlardan mənfəət vergisi;

Bələdiyyələrin müstəqilliyi onlara məxsus maliyyə ehtiyatları barəsində sərbəst sərəncam verməsində də ifadə olunur. Maliyyə-büdcə qanunvericiliyinə müvafiq olaraq yerli büdcələrin xərclərinin həcmi və istiqamətlərini büdcə təsnifatına uyğun olaraq bələdiyyələr özləri müəyyən edirlər. Büdcənin məxaricinə aşağıdakı xərclər daxildir:

- Bələdiyyələrin idarəetmə xərcləri;

- Sosial, məişət, yaşayış, mədəniyyət və idman obyektlərinin, habelə əhalinin ümumi istifadəsində olan küçə, həyət və bağların saxlanması xərcləri;
- Yerli sosial müdafiə, sosial və iqtisadi inkişaf, habelə ekoloji proqramların maliyyələşdirilməsi üçün xərclər.

Yerli xərclər gəlirlərə müvafiq olmalıdır. Büdcənin tarazlaşdırılması prinsipi normal büdcə fəaliyyətinin zəruri şərtidir. Bu prinsipin pozulması yerli büdcənin kəsirdə olması ilə nəticələnir. Yerli büdcədə kəsirin olması iqtisadiyyatın və maliyyənin zəifləməsi, vergilərin kifayət qədər ödənilməməsi ilə şərtlənir. Bələdiyyə büdcəsinin icrası prosesində kəsirin son həddi aşmamaqla məxaricin ixtisarı mexanizmi tətbiq olunur. «Bələdiyyələrin maliyyəsinin əsasları haqqında» Qanunun 12-ci maddəsində göstərilir ki, əgər yerli büdcələrin icrası prosesində mədaxil mənbələri üzrə daxil olan vəsait azalarsa və bu, büdcə kəsirinin son həddini aşmasına gətirib çıxararsa, məxaricin ixtisarı mexanizmi tətbiq edilə bilər. Məxaricin ixtisarı müdafiə olunmuş maddələr istisna olmaqla, büdcənin bütün maddələri üzrə məxaricin mütənasib surətdə azaldılmasından ibarətdir.

Qanunvericiliyə müvafiq olaraq yerli büdcənin kəsiri dövlət büdcəsindən alınan dotasiya ilə örtülə bilər.

25.BƏLƏDİYYƏLƏRİN BÜDCƏDƏNKƏNAR FORMALARI

«Bələdiyyələrin statusu haqqında» Qanunun 45-ci maddəsi bələdiyyələrin Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyənləşdirilmiş qaydada və şərtlərlə məqsədli büdcədənkənar fondlar yaratmaq hüququnu təsbit edir.

Bələdiyyələrin büdcədənkənar fondları yerli maliyyənin tərkib hissələrindən biridir. Bu fondlar yerli əhəmiyyətli məsələlərin həlli üçün zəruri pul vəsaitlərini əldə etmək məqsədilə yaradılır.

Büdcədənkənar fondlar aşağıdakı mənbələr hesabına yaradılır:

- Vətəndaşların, idarə, müəssisə və təşkilatların könüllü ianələri;
- Ətraf mühitin çirkləndirilməsi, təbii ehtiyatlardan qeyri-səmərəli istifadə və təbiəti mühafizə qanunvericiliyinin digər pozuntularına görə sanitariya norma və qaydaların pozulmasına görə edilən cərimələr, eləcə də vurulan ziyanın ödənilməsi ilə bağlı ödənişlər. Bu cərimə və ödəmələrin məbləği təbiəti mühafizə tədbirlərinin keçirilməsinə istifadə olunur.

□ Tarixi-mədəniyyət abidələrinin dağıdılması və korlanmasından tutulan cərimələr. Vurulan ziyanın kompensasiyası üçün ödəmələr üzrə əldə olunmuş vəsait tarixi-mədəniyyət abidələrinin qorunması və bərpası üçün istifadə olunur.

Bələdiyyələrin büdcədən kənar fondlarının vəsaitləri bankda xüsusi hesabda cəmlənir və bələdiyyənin nümayəndəli orqanının qərarı ilə xərclənir.

26 BƏLƏDİYYƏLƏRİN KREDİT SİĞORTA TƏŞKİLATLARI İLƏ MALİYYƏ MÜNASİBƏTLƏRİ

Yeni qurum olan bələdiyyələrin zəif daxili maliyyə ehtiyatları hesabına yerli problemləri həll etməsi əlbəttə ki, mümkün deyildir. Buna görə də qanunvericilik bələdiyyələrə öz maliyyə imkanlarını gücləndirmək, istehsal və xidmət sferasını genişləndirmək üçün müvafiq maliyyə qurumları ilə müstəqil münasibətlər yaratmaq hüququnu nəzərdə tutur. «Bələdiyyələrin maliyyəsinin əsasları haqqında» Qanunun 14-cü maddəsi bələdiyyələrin maliyyə-kredit və sığorta təşkilatları ilə əlaqələrinə dair münasibətləri tənzim edir.

Bələdiyyələrin kredit təşkilatları ilə əlaqələrində hər hansı ərazi məhdudluğu yoxdur. Yəni bələdiyyələr Azərbaycan Respublikasının istənilən ərazisində fəaliyyət göstərən rezident kredit və sığorta təşkilatları ilə işgüzar münasibətlərdə ola bilərlər. Bələdiyyələrin bu təşkilatlarla qarşılıqlı əlaqəsi onlar arasında bağlanmış müqavilə əsasında həyata keçirilir.

Bələdiyyələr kredit-sığorta təşkilatları ilə münasibətlərdə aşağıdakı hüquqlara malikdirlər:

□ Özünün hesablaşma və kassa əməliyyatlarının aparılması üçün müvəkkil bankı seçmək və xəzinədarlığı yaratmaq;

□ Azərbaycan Respublikasının rezidenti olan banklardan və digər kredit təşkilatlarından qısamüddətli və uzunmüddətli kreditlər almaq;

□ Bələdiyyə mülkiyyətində olan obyektlərin, bələdiyyə qulluqçularının sığortalanması haqqında qərar qəbul etmək.

Qanunvericilik bələdiyyələrin kredit təşkilatları qarşısında öhdəliyinə görə məsuliyyəti bələdiyyələrin öz üzərinə qoyur. Dövlət heç bir halda bələdiyyələrin kredit təşkilatları qarşısında öhdəliklərinə görə məsuliyyət daşımır.

27 DÖVLƏT MALİYYƏSİNİN MAHİYYƏTİ

Dövlət maliyyəsi ölkənin maliyyə sisteminin tərkib hissəsidir. Dövlət maliyyəsi - milli sərvətin bir hissəsinin və ictimai məhsulun dəyərini bölgüsü və yenidən bölgüsü ilə əlaqədar olaraq dövlətin və dövlət müəssisələrinin maliyyə resurslarının formalaşdırılması və cəmiyyətin sosial-mədəni ehtiyaclarını ödəyən, istehsalın təmin edilməsi, genişləndirilməsi, ölkənin müdafiəsi və idarəedilməsi tələbatlarının ödənilməsi məqsədilə yaranan pul münasibətləridir. Dövlətin iqtisadi və sosial sahələrdə yerinə yetirməli olduğu vəzifələrin vəzifəli maliyyə resurslarının məqbul hissəsinin onun əlinə cəmləşdirilməsini, mərkəzləşdirilməsini zəruri edir. Bu resurslardan istifadə forması isə dövlətin iqtisadi, siyasi və sosial vəzifələrinin yerinə yetirilməsi tələbatının maliyyə təminatçısı rolunda çıxış edən dövlətin mərkəzləşdirilmiş pul vəsaiti fondlarıdır. Dövlət maliyyəsinin iqtisadi inkişafdakı rolunu iqtisadiyyatın sabitləşdirilməsi, bazar münasibətlərinə uyğunlaşma, investisiya fəallığının stimullaşdırılması kimi fəaliyyəti ilə izah olunur. Dövlət maliyyəsinin əsas prinsipləri aşağıdakılardır:

- qanunverici və normativ bazanın vahidliyi;
- aşkarlıq və şəffaflıq;
- məqsədli istiqamətlənmə;
- qənaətcillik və rasionallıq;
- məqsədlərin reallaşdırılmasına elmi yanaşma;
- maliyyə axınlarının mərkəzləşdirilmiş əsasda idarə edilməsi.

Bütün mövcud sistemlər kimi dövlət maliyyəsinin də məhiyyəti onun funksiyaları vasitəsilə təzahür edir. Dövlət maliyyəsinin funksiyalarını aşağıdakı kimi sıralamaq mümkündür: ÜDM və MG-in bölgüsü və yenidən bölüşdürülməsi, iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi və onun stimullaşdırılması və məhdudlaşdırılması, qeyri-istehsal sahələrinin və dövlətin sosial siyasətinin aparılmasının maliyyə vəsaitləri ilə təmin olunması, məqsədli pul vəsaiti fondlarının yaradılması və istifadəsi üzərində nəzarətin həyata keçirilməsi.

Dövlət maliyyəsinin bölgü funksiyası yeni yaranmış dəyər bölgüsü və yenidən bölgüsü vasitəsilə ümumdövlət tələbatlarının təmin edilməsi, iqtisadiyyatın ictimai bölümünün maliyyələşdirilməsi mənbələrinin formalaşdırılması, vahid büdcə sistemi dairəsində büdcələr və büdcədən kənar fondların birləşdirilməsində təzahür edir.

Dövlət maliyyəsinin iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi və stimullaşdırılması funksiyası dövlət gəlirlərinin iqtisadiyyatın prioritet sahələrinin inkişafının maliyyələşdirilməsi və investisiya qoyuluşlarının həyata keçirilməsində təzahür edir.

Bildiyimiz kimi, cəmiyyətin inkişafı bilavasitə həyata keçirilən sosial siyasətlə bağlıdır. Dövlət maliyyəsinin qeyri-istehsal sahələrinin və dövlətin sosial siyasətinin aparılmasının maliyyə vəsaitləri ilə təmin olunması funksiyası vasitəsilə infrastruktur sahələrin inkişafı və sosial-mədəni tədbirlərin maliyyələşdirilməsi həyata keçirilir.

Məqsədli pul vəsaiti fondlarının yaradılması və istifadəsi üzərində nəzarət funksiyası aşağıdakı əsas istiqamətlər üzrə həyata keçirilir:

- Vəsaitlərin vaxtında və düzgün olaraq mərkəzləşdirilmiş fondlara köçürülməsi üzərində nəzarət;
- İstehsal və sosial inkişaf tələbatlarını nəzərə almaqla mərkəzləşdirilmiş pul vəsaiti fondlarının həcmi üzərində nəzarət;
- Maliyyə vəsaitlərindən məqsədəuyğun və səmərəli istifadə edilməsi üzərində nəzarət.

28.DÖVLƏT GƏLİRLƏRİNİN FORMALAŞMASI METODLARI

Dövlət gəlirləri anlayışının məzmununu təşkil edən pul münasibətlərinin obyektivi bölgü prosesinin müxtəlif mərhələlərindən müxtəlif maliyyə formalarında çıxış edən ictimai məhsuldur.

Dövlət maliyyəsinin fəaliyyəti zamanı qarşılıqlı surətdə əlaqəli olan iki prosesin, yəni maliyyə resurslarının dövlət strukturlarının sərəncamında səfərbərliyə alınması yeni gəlirlərin formalaşması və vəsaitlərin müxtəlif dövlət tələbatlarının təmin edilməsi üçün istifadəsinin qarşılıqlı əlaqəsi baş verir. Bu proseslərin birincisi öz ifadəsini dövlət gəlirləri, ikincisi isə dövlət xərcləri anlayışında tapır. Ölkəmizdə dövlət hələ ki istehsal vəsaitlərinin bir hissəsinin mülkiyyətçisidir. Bu isə ictimai istehsalın bütün bölmələrindən maliyyə resurslarının formalaşdırılması və istifadəsi ilə əlaqədar olan maliyyə münasibətlərinin ümumi sistemində dövlət gəlirlərinin və xərclərinin aparıcı rolunu müəyyənləşdirir.

Dövlət gəlirləri dövlətin və dövlət müəssisələrinin sərəncamından maliyyə resurslarının formalaşdırılması ilə əlaqədar olan maliyyə münasibətləridir. Bu zaman

dövlətin sərəncamında olan maliyyə resursları mərkəzləşdirilmiş, dövlət müəssisə və təşkilatlarının sərəncamında olan maliyyə resursları isə qeyri-mərkəzləşdirilmiş vəsaitlərə aid edilir. Mərkəzləşdirilmiş dövlət gəlirləri əsasən vergilərdən daxilolmalar, xarici iqtisadi fəaliyyətdən gəlirlər və əhali tərəfindən ödəmələr hesabına formalaşdırılır. Qeyri mərkəzləşdirilmiş vəsaitlər isə müəssisələrin özlərinin pul gəlirləri və yığımları hesabına yaradılır. Dövlət gəlirlərinin mərkəzləşdirilmiş və qeyri mərkəzləşdirilmiş gəlirlərə ayrılması ümumdövlət və kollektiv maraqların təmin edilməsi mənbələrini daha aydın təsəvvür etməyə imkan verir. Bu günün əsas vəzifəsi müxtəlif maraqların tam reallaşmasını təmin etmək və dövlət gəlirlərinin təsərrüfatçılığın səmərəliliyinə təsirini gücləndirmək məqsədilə dövlət gəlirlərinin daha optimal nisbətlərinin əldə edilməsidir.

Mərkəzləşdirilmiş dövlət gəlirlərinin tərkibində cəmiyyətin inkişafının, iqtisadi və sosial vəzifələrinin həllinin təmin edilməsində böyük əhəmiyyət kəsb edən dövlət büdcəsi mühüm yer tutur. Müxtəlif səviyyəli büdcələrdən dövlət gəlirlərinin əhəmiyyətli hissəsinin mərkəzləşdirilməsi vahid maliyyə siyasətinin yürüdülməsinə, vəsaitlərin xalq təsərrüfatının daha mühüm əhəmiyyət kəsb edən sahələrinin inkişafına yönəldilməsinə, qeyri-istehsal sferasının tələbatlarının mümkün qədər eyni səviyyədə təmin edilməsinə imkan yaradır. Büdcə vəsaitlərindən əlavə mərkəzləşdirilmiş dövlət gəlirlərinə dövlət büdcədən kənar fondların – sosial sığorta, təqaüd fondu, məşğulluq vəsaitləri də aiddir.

Dövlət müəssisələrində bölgü obyektini kimi məhsul satışından əldə edilən gəlir və onun əsas elementləri olan mənfəət, sosial sığorta ayırmaları, amortizasiya ayırmaları və s. çıxış edir. Büdcə münasibətlərinin obyektini isə mənfəət və əmək haqqı, vergi ödəmələri təşkil edir. Öz növbəsində dövlət krediti münasibətlərinin obyektini müəssisə və təşkilatların müvəqqəti olaraq sərbəstləşən pul vəsaitləri və əhalinin əmanətləri təşkil edir.

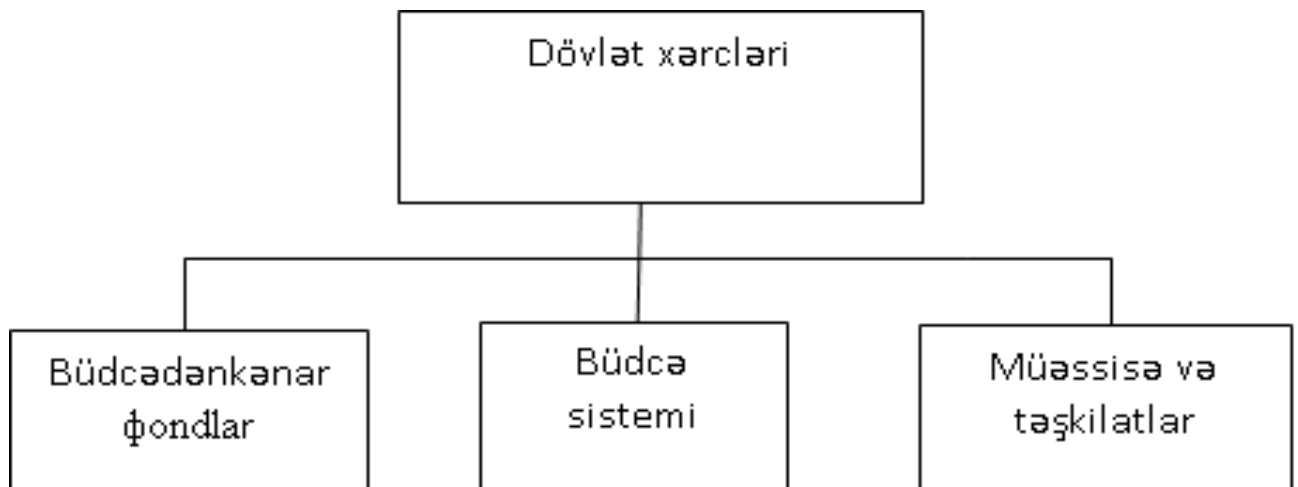
Dövlət gəlirlərinin formalaşdırılmasının əsas mənbəyi milli gəlirdir. Lakin bəzi fəvqəladə hallarda (müharibə şəraiti, təbii fəlakət) dövlət gəlirlərinin mənbəyi kimi əvvəllər toplanılmış milli sərvət də çıxış edə bilər.

Dövlət gəlirlərinin bütün mənbələrini iki qrupa ayırmaq olar: daxili və xarici. Daxili mənbələrə ölkə daxilində yaradılan və dövlətin öz funksiyalarının yerinə yetirilməsi üçün istifadə edilən Milli gəlir və Milli sərvət aid edilir. Xarici mənbələrə isə Milli gəlir və müstəsna hallarda digər ölkələrin Milli sərvəti də aid edilə bilər.

29 DÖVLƏT XƏRCLƏRİNİN İQTİSADI TƏNZİMLƏNMƏSİ

Dövlət xərcləri – dövlətin mərkəzləşdirilmiş və qeyri-mərkəzləşdirilmiş gəlirlərinin istifadəsi ilə müəyyən edilən maliyyə münasibətləridir. dövlət xərclərinin özünəməxsusluğu dövlət fəaliyyəti tələbatlarının ödənilməsindən ibarətdir. Bu səbəbdən də dövlət xərclərinin məzmunu və xarakteri birbaşa olaraq dövlətin funksiyaları ilə - iqtisadi, sosial, idarəetmə, hərbi və s. əlaqəlidir. dövlət xərcləri ölkənin müdafiə qabiliyyətinin möhkəmləndirilməsi, dövlət idarəetməsinin həyata keçirilməsi, sosial sahənin və iqtisadiyyatın inkişafı sahəsindəki daha vacib tələbatların ödənilməsinə xidmət edir. Bu halda dövlət öz funksiyalarını ya idarəetmə orqanları vasitəsilə, ya da ona məxsus olan müəssisə və təşkilatlar vasitəsilə yerinə yetirir.

Dövlət xərcləri büdcə sistemi, büdcədən kənar fondlar və müəssisə və təşkilatlar vasitəsilə həyata keçirilən xərclərdən ibarətdir. Bütün xərclər istehsalın genişləndirilməsi, sosial təyinatlı ictimai fondların yaradılması və dövlətin digər tələbatlarının ödənilməsi məqsədilə həyata keçirilir. Təsərrüfatçılığın müxtəlif sistemlərində, hətta iqtisadiyyatın müxtəlif inkişaf mərhələlərində dövlətin rolu, onun vəzifələri və fəaliyyət dairəsi dəyişildiyi üçün dövlət xərclərinin də strukturu və həcmi dəyişilməlidir

30 .DÖVLƏT XƏRCLƏRİNİN MALİYYƏ TƏNZİMLƏNMƏSİNDƏ İQTİSADI ROLU

Ölkəmiz üçün xarakterik olan iqtisadiyyatın sərbəstləşdirilməsi şəraitində dövlət tədricən istehsal vəsaitlərinin iri mülkiyyətçisinə və investora, istehsal, bölgü və istehlak

proseslərinin ayrılmaz iştirakçısına çevrilmişdir bununla əlaqədar olaraq dövlətin iqtisadi funksiyası geniş inkişaf etmişdir, dövlətin özü isə iqtisadiyyata müdaxilə etmək imkanını xeyli azalmışdır. Lakin bazar münasibətləri daha da dərinləşdikcə və mülkiyyətçiliyin müxtəlif formalarının inkişaf etdikcə dövlətin iqtisadi siyasəti də müəyyən mənada dəyişikliyə uğrayacaqdır. dövlət yalnız iqtisadi proseslərin əlaqələndiricisi rolunu oynayacaq. Bu vəzifəni isə o, təkrar istehsal prosesinə birbaşa müdaxilə yolu ilə deyil, yalnız iqtisadi metodlar vasitəsilə yerinə yetirə biləcəkdir.

Iqtisadiyyatın maliyyə tənzimlənməsinə keçid dövlət xərclərini əhəmiyyətli dərəcədə azaltmağa, onların tərkibini və quruluşunu dəyişdirməyə, dövlət müəssisələri və təşkilatları tərəindən həyata keçirilən qeyri-mərkəzləşdirilmiş xərcləri artırmağa imkan yaradacaqdır.

Bazar münasibətləri şəraitində dövlət xərclərinin özünəməxsus növlərindən biri də artıq fəaliyyətdə olan və ya yeni yaradılan müəssisələrə payçı qismində həyata keçirilən investisiya məsrəfləridir. dövlət investisiyaları hesabına yaradılan mülkiyyət dövlət mülkiyyətinin idarə edilməsi orqanlarının səlahiyyətinə keçirilir.

Iqtisadiyyat sahəsində həyata keçirilən dövlət xərcləri mühüm xalq təsərrüfatı əhəmiyyətinə malikdir. Belə ki, onlar ictimai istehsalın struktur dəyişikliyinə, elmi-texniki potensialın artmasına, müəssisələrin yeniləşməsinə və xalq təsərrüfatının bütün sahələrinin texniki təchizatının yaxşılaşmasına səbə olur. dövlət xərcləri eyni zamanda, investisiya siyasətinin həyata keçirilməsində, təbiətin mühafizə tədbirlərinin gücləndirilməsində, ekoloji cəhətdən təmiz texnologiyaların genişləndirilməsində fəal rol oynayırlar.

Dövlətin sosial funksiyasının yerinə yetirilməsi ilə şərtlənən dövlət xərcləri daimi olaraq artır. Ölkə əhalisinin əsas sosial hüquqlarının təmin edilməsi zəruriliyi, sosial proseslərin dövlət tənzimlənməsinin tələbatı müvafiq olaraq dövlət xərclərinin artımına, onların tərkibinin genişlənməsinə səbəb olur. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, sosial xarakterli dövlət xərclərinin əsas hissəsi, yəni, onların həcmnin təqribən dördü üçü büdcə sistemi və büdcədən kənar fondların vəsaitləri hesabına maliyyələşdirilir. Son illərdə dövlət maliyyəsinin bütün həlqələrinin inkişafı ilə paralel olaraq sosial-məişət infrastrukturunun genişlənməsində və təkmilləşdirilməsində, təhsil və səhiyyə

təşkilatlarının saxlanması, bələdiyyə tikintilərinin maliyyələşdirilməsində yerli maliyyənin də rolu əhəmiyyətli dərəcədə güclənmişdir.

Dövlət sosial sahədə həyata keçirdiyi xərclər böyük əhəmiyyət kəsb edir. Beləki, onların vasitəsilə formalaşdırılan sosial təyinatlı fondlar əhalinin real gəlirlərinin artımına səbəb olur, xalqın maddi və mənəvi həyat səviyyəsini yüksəldir. Sosial dövlət xərcləri vasitəsilə işçi qüvvəsinin təkrar istehsalını təmin edən tədbirlər maliyyələşdirilir, işçilərin ixtisas səviyyəsi artırılır, işsizliyə görə müavinətlər verilir və s.

Dövlət müəssisələri, təşkilatları və birlikləri tərəfindən həyata keçirilən qeyri-mərkəzləşdirilmiş dövlət xərcləridə böyük iqtisadi və sosial əhəmiyyətə malikdir. dövlət müəssisələrinin xərcləri əsasən iki növ məsrələri əhatə edir: müəssisənin təsərrüfatçılıq fəaliyyəti ilə əlaqədar olan cari və investisiya məsrələri, ikincisi isə ayrı-ayrı işçilərin və əmək kollektivinin sosial ehtiyaclarının ödənilməsi ilə bağlı olan məsrəflər. Xərclərin birinci növü geniş təkrar istehsalın təmin edilməsi məqsədilə əsas və dövriyyə fondlarının bərpası və yeniləşməsinə, onların daha səmərəli istifadə edilməsinə, yüksək maliyyə nəticələrinin əldə edilməsinə yönəldilir. Bu problemlərin uğurlu həlli təsərrüfatçılığın səmərəliliyinin yüksəldilməsinə imkan yaratmaqla dövlətin maliyyə imkanlarını genişləndirir. Məsrəflərin ikinci növü isə əməkçilərin sosial ehtiyaclarının təmin edilməsi səviyyəsinin artırılmasına xidmət edir.

Müxtəlif funksiyaları yerinə yetirərkən dövlət sosial-mədəni tədbirlərin və xalq təsərrüfatının maliyyələşdirilməsi ilə bərabər idarəetmə strukturlarının saxlanması üzrə xərcləri də həyata keçirir. dövlət idarəetmə aparatının fəaliyyəti ilə əlaqədar olan xərclər büdcə xərclərinə aid edilir. İdarəetmənin təşkilati formalarının təkmilləşdirilməsi, idarəetmə aparatının sadələşdirilməsi ilə əlaqədar olan tədbirlərin həyata keçirilməsi, bir qayda olaraq, ümumi dövlət xərclərinin tərkibində idarəetmə xərclərinin xüsusi çəkisinin azaldılmasına səbəb olur.

Dövlət xərclərinin obyektinə kimi dövlətin və onun mülkiyyətində olan müəssisələrin sərəncamına səfərbərliyə alınmış gəlirlər çıxış edir. Bu isə, bir daha “dövlət gəlirləri” və “dövlət xərcləri” anlayışları arasında sıx kəmiyyət əlaqəsinin olduğunu təsdiqləyir. Bununla yanaşı, qeyd etmək lazımdır ki, bəzi dövlət gəlirləri, bir qayda olaraq konkret növ dövlət xərclərinə təhkim edilməmişdir. Bu isə maliyyə

resurslarını ölkənin daha vacib sosial-iqtisadi inkişaf istiqamətlərinə yönəltməyə imkan verir.

Yuxarıda deyilənlərdən belə bir qənaətə gəlmək olar ki, bir-biri ilə sıx əlaqədə olan dövlət xərclərinin konkret növlərinin məcmusu dövlət xərcləri sistemini təşkil edir. Bu sistemin təşkilatı quruluşu dövlət tərəfindən qoyulmuş müəyyən prinsiplərə əsaslanır. Bu prinsiplərini əsasları aşağıdakılardır: vəsaitlərin məqsədyönlü istiqamətlənməsi, dövlət resurslarının istifadəsinin əvəzsizliyi, qənaət rejiminə əməl edilməsi.

Vəsaitlərin məqsədyönlü istiqamətlənməsi dövlət xərclərinin maliyyə planlarında nəzərdə tutulmuş məqsədyönlü təyinatlar üzrə ciddi surətdə həyata keçirilməsi deməkdir. dövlət xərclərinin kommərsiya sferasında əsas məqsədyönlü istiqamətlərinə kapital qoyuluşları və dövriyyə vəsaitlərinin maliyyələşdirilməsi, qeyri – kommərsiya sferasında isə əmək haqqı xərcləri, cari məsrəflər, kapital qoyuluşları və s. aiddir.

Dövlət əldə olan vəsaitlərə və dövlətin iqtisadi siyasətinə uyğun olaraq bu və ya digər tələbatların daha vaciblərini müəyyənləşdirir və onları tənzimləyir. Xərclərin əvəzsizliyi prinsipinə əsasən xalq təsərrüfatının maliyyələşdirilməsinə, sosial və digər məqsədlər üzrə istifadə edilmiş dövlət vəsaitləri onların mütləq qaydada ödənilməsinə nəzərdə tutmur. Maliyyə resurslarının istifadə edilməsinin bu rejimi kredit resurslarının istifadəsindən fərqlənir. Lakin əvəzsizlik prinsipi o demək deyildir ki, dövlətin maliyyə resurslarının istifadəsi üzərində son nəzarət olmamalıdır.

Dövlət xərclərinin həyata keçirilməsi zamanı daha yüksək nəticəliliyin əldə edilməsi xərclərin təşkilinin qənaət rejiminə əməl edilməsinə əsaslanır. Bu proses xərclərin əldə edilən nəticələrə nisbətən ardıcıl olaraq azaldılmasını forma və metodlarının sistemi kimi xarakterizə edilə bilər. Bu prinsip heç də hər zaman və hər yerdə xərclərin ixtisarı ilə əlaqədar deyildir və onların daha məqsədyönlü istifadəsinə nəzərdə tutur.

Dövlət xərclərinin maliyyələşdirilməsi müxtəlif formalarda – özünümaliyyələşdirmə, büdcə maliyyələşdirilməsi, kredit təminatı formalarında həyata keçirilir.

